

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ**

Кафедра психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ ПСИХІКИ ОФІЦЕРІВ
ДКВС УКРАЇНИ**

Виконав:

Здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти за спеціальністю
053 Психологія

_____ Олександра ЄРМОЛЕНКО
(підпис)

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
полковник внутрішньої служби

_____ Юлія БОРЕЦЬ
(підпис)

Нормоконтролер:

кандидат наук, доцент,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
полковник внутрішньої служби

_____ Юлія БОРЕЦЬ
(підпис)

Оцінка:

Національна шкала _____

Кількість балів: ____ Оцінка ECTS ____

Робота допущена до захисту в ЕК
« ____ » _____ 20__ року, протокол № _____
засідання кафедри психології

Чернігів – 2025

АНОТАЦІЯ

Єрмоленко О.Ю. «Використання маніпулятивних прийомів та технік в професійній діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України». – Кваліфікаційна робота магістра на здобуття ступеня вищої освіти магістра за спеціальністю 053 Психологія (галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки). – Пенітенціарна академія України, Чернігів, 2025.

Досліджено психологічні особливості використання маніпулятивних технік у професійній діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України). Проаналізовано сутність маніпуляцій як специфічного виду психологічного впливу, що може застосовуватися у комунікаціях між персоналом та засудженими, а також всередині колективу працівників. Встановлено, що маніпуляції можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки, залежно від їхнього контексту та мети використання.

Мета роботи – дослідження має емпіричну основу, що базується на використанні комплексу теоретичних і практичних методів, зокрема спостереження, бесіди, анкетування, психодіагностичного тестування та математико-статистичних підходів, таких як кореляційний аналіз за Пірсоном, t-критерій Стюдента, дисперсійний та регресійний аналіз.

Наукова новизна у визначенні етико-психологічних детермінант і закономірностей застосування маніпулятивних стратегій під час взаємодії зі всіма суб'єктами професійної комунікації: засудженими, колегами та керівництвом. Розширено виявлення професійно-психологічних особливостей працівників пенітенціарної системи, які проявляють чутливість до маніпуляцій, а також окреслено специфіку деструктивно-маніпулятивного впливу в межах службової комунікації.

Практична значення дослідження сталася у створенні наукового підґрунтя для вдосконалення психологічного забезпечення діяльності персоналу ДКВС України. Результати дослідження можуть бути застосовані для розробки

навчальних програм з підготовки та підвищення кваліфікації пенітенціарних працівників, спрямованих на розвиток комунікативної компетентності та впровадження етичних принципів професійного спілкування із засудженими. Крім того, вони не можуть оптимізувати психодіагностичний інструментарій для профвідбору та моніторингу персоналу з виявлення призначення та корекції емоційності до деструктивних маніпулятивних стратегій.

На основі отриманих результатів розроблено рекомендації щодо профілактики маніпулятивних практик серед працівників ДКВС України, включаючи заходи щодо підвищення психологічної підготовки персоналу, удосконалення комунікаційних навичок та застосування етичних стандартів у професійному середовищі.

Ключові слова: маніпулятивний вплив, психологічні особливості, персонал ДКВС України, професійна комунікація, маніпулятивні техніки, індивідуально-психологічні характеристики, стратегія спілкування, профілактика маніпуляцій, деструктивна комунікація.

Список публікацій за темою роботи. Маніпуляція як інструмент соціального впливу. Міжнародна науково-практична конференція «Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи в умовах євроінтеграційних процесів».

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МАНІПУЛЯЦІЇ ЯК ОДНОГО З ВИДІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ.....	10
1.1. Вивчення маніпуляції як виду психологічного впливу за різними підходами в науковій літературі.....	10
1.2. Види та типи маніпуляторів у середовищі оточуючих	23
1.3. Специфічні особливості маніпулятивної стратегії в професійній діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України	30
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАСТОСУВАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ПРИЙОМІВ ТА ТЕХНІК В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ДКВС УКРАЇНИ	35
2.1. Організація та етапи проведення емпіричного дослідження	35
2.2. Вибір методів і методик вивчення особливостей застосування маніпулятивних прийомів та технік персоналом ДКВС України.....	38
2.3. Аналіз результатів дослідження	42
РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПОКРАЩЕННЯ РОБОТИ ВИКОРИСТАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ПРИЙОМІВ ТА ТЕХНІК В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ДКВС УКРАЇНИ.....	55
3.1. Підвищення професійної компетентності персоналу: етичні та правові аспекти використання маніпулятивних прийомів у професійній діяльності.....	55
3.2. Проблеми та перспективи використання маніпулятивних прийомів та технік в професійній діяльності персоналу ДКВС України.....	63
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема психологічного впливу та маніпулювання людьми набуває особливої актуальності в контексті функціонування такого специфічного соціального інституту, як Державна кримінально-виконавча служба України (далі- ДКВС України). Діяльність персоналу установ виконання покарань нерозривно пов'язана з необхідністю здійснення цілеспрямованого психологічного впливу на засуджених з метою корекції їх протиправної поведінки, забезпечення ефективності процесу ресоціалізації. Водночас, специфічні умови пенітенціарного середовища, владна асиметрія у стосунках персоналу та спецконтингенту, високий рівень психоемоційного напруження створюють підвищені ризики зловживання прийомами маніпулювання, порушення етико-правових норм професійної діяльності.

Актуальність дослідження психологічних особливостей використання маніпулятивних технік працівниками ДКВС України зумовлена кількома чинниками. В умовах триваючого реформування пенітенціарної системи України на засадах гуманізації винятково важливого значення набуває впровадження сучасних стандартів професійної етики у практику роботи установ виконання покарань. Відмова від застарілих репресивно-каральних підходів та утвердження моделі ресоціалізаційного впливу на засуджених вимагає від персоналу оволодіння ефективними психологічними методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності та виключають маніпулювання особистістю.

Аналіз емпіричних даних засвідчує значне поширення деструктивно-маніпулятивних форм професійної комунікації серед працівників ДКВС України. Надмірне захоплення прийомами домінування, тиску, експлуатації почуттів вини та сорому не лише підриває авторитет та виправний потенціал персоналу, а й створює передумови для професійної деформації, емоційного вигорання самих

працівників. Відтак постає необхідність наукового вивчення чинників, що зумовлюють відтворення маніпулятивних практик у пенітенціарній системі, та розробки психологічних технологій їх подолання.

Виявлення психологічних особливостей використання маніпулятивних прийомів і технік у професійній діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України розглядається в роботах таких авторів, як Баклюков О.О., який досліджує міжособистісні маніпуляції, Гребінь Н.В., що аналізує зміст маніпуляції як прихованого психологічного впливу, а також Гуменюк О.Є., який розглядає маніпуляцію як різновид психологічного впливу. Крім того, роботи Карпенка М.П. та Корнієнка І. про методи нейтралізації маніпуляцій і маніпулювання інформацією як процесу впливу на особистість також мають значення для розуміння маніпулятивних технік у пенітенціарних установах. Також важливими є дослідження Саєнка О.Г. і Шлапаченка В.М., що розглядають інформаційно-психологічний вплив і дезінформацію як методи маніпуляцій у кризових ситуаціях, що можуть виникати в діяльності правоохоронних органів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами та грантами полягає в тому, що дослідження маніпуляцій як виду психологічного впливу в професійній діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України відповідає напрямам науково-дослідницької діяльності, орієнтованим на вдосконалення психологічного забезпечення правоохоронних органів. Робота інтегрується в наукові плани кафедр психології та правознавства, підтримує грантові проекти, що сприяють покращенню умов професійного спілкування та розвитку комунікативних компетенцій в пенітенціарній системі. Результати дослідження можуть бути використані для оптимізації навчальних програм, професійної підготовки фахівців та підвищення ефективності їхньої роботи в умовах пенітенціарних установ.

Мета представленої дослідження полягає у виявленні психологічних особливостей використання маніпулятивних прийомів та технік у професійній діяльності персоналу ДКВС України.

Для реалізації мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

1. Проаналізувати сутність та механізми маніпулятивного впливу як виду психологічного впливу на особистість у міжособистісній взаємодії.
2. Розкрити специфіку маніпулювання як професійно зумовленої стратегії комунікативної поведінки персоналу ДКВС України.
3. Емпірично дослідити психологічні особливості застосування маніпулятивних технік працівниками ДКВС України різних категорій (молодший, середній, старший начальницький склад).
4. Встановити взаємозв'язки між індивідуально-психологічними характеристиками працівників та їх схильністю до використання маніпулятивних прийомів у професійному спілкуванні.
5. Визначити типові стратегії та сфери застосування маніпулятивного впливу персоналом ДКВС України у взаємодії з різними суб'єктами (засудженими, колегами, керівництвом).
6. Розробити практичні рекомендації щодо профілактики та корекції деструктивно-маніпулятивних форм професійної комунікації в установах виконання покарань.

Об'єкт дослідження – маніпулятивний вплив як вид психологічного впливу на особистість у міжособистісній взаємодії.

Предмет дослідження – психологічні особливості використання маніпулятивних прийомів та технік у професійній діяльності персоналу ДКВС України.

Методи дослідження – теоретичні (аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення наукових даних з проблеми дослідження); емпіричні (спостереження, бесіда, експертне оцінювання, психодіагностичне тестування з

використанням методик: «Спрямованість особистості у спілкуванні» (С.Л. Братченко); «Діагностика макіавеллізму особистості» (Р. Крісті та Ф. Гейс); Фрайбурзький особистісний опитувальник (FPI); «Діагностика міжособистісних стосунків» (Т. Лірі), анкетування); математико-статистичні (кореляційний аналіз за Пірсоном, t-критерій Ст'юдента, однофакторний та багатфакторний дисперсійний аналіз ANOVA, регресійний аналіз).

Емпірична база дослідження – персонал ДКВС України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше визначено етико-психологічні детермінанти та специфічні закономірності використання маніпулятивних стратегій персоналом ДКВС України у взаємодії із засудженими, колегами та керівництвом. Поглиблено уявлення про професійно-психологічні особливості працівників ДКВС України, схильних до застосування маніпулятивних прийомів у службовій діяльності. Досліджено специфіку маніпулятивного впливу в системі професійної комунікації пенітенціарного персоналу, що сприяло розширенню діапазону емпіричних індикаторів оцінки рівня схильності працівників до маніпуляцій. Окрім того, визначено основні напрями та способи профілактики деструктивно-маніпулятивних комунікативних практик у діяльності персоналу установ виконання покарань.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що вони створюють наукове підґрунтя для вдосконалення системи психологічного забезпечення професійної діяльності персоналу ДКВС України в частині профілактики та корекції неконструктивних стратегій службового спілкування. Отримані результати можуть бути використані при розробці навчальних програм підготовки та підвищення кваліфікації працівників пенітенціарної системи з акцентом на розвиток комунікативної компетентності та засвоєння деонтологічних засад взаємодії з засудженими. Крім того, вони дозволяють оптимізувати психодіагностичний інструментарій профвідбору та моніторингу персоналу ДКВС України у напрямку виявлення схильності до маніпулятивної поведінки.

Апробація матеріалів кваліфікаційної роботи магістра. Проведені дослідження та отримані результати були висвітлені на міжнародній науково-практичній конференції «Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи в умовах євроінтеграційних процесів». Маніпуляція як інструмент соціального впливу.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 86 сторінок, з них 76 сторінки основного тексту. Список використаних джерел містить 70 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МАНІПУЛЯЦІЇ ЯК ОДНОГО З ВИДІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ

1.1. Вивчення маніпуляції як виду психологічного впливу за різними підходами в науковій літературі

Маніпуляція як вид психологічного впливу є складним і багатограним феноменом, що привертає увагу дослідників з різних наук, зокрема психології, соціології та політології. Вона розглядається через різні підходи, кожен з яких акцентує увагу на певних аспектах цього явища, таких як маніпуляція через емоційний або соціальний вплив. Феномени натовпу та маси, що характеризуються емоційною та психологічною впливовістю на індивідів, стали важливим об'єктом вивчення, оскільки масова поведінка часто є вразливою до маніпуляцій [4, с.97-102].

Одним із найпоширеніших є психологічний підхід, який зосереджується на дослідженні психологічних механізмів і закономірностей здійснення маніпулятивного впливу. У рамках цього підходу маніпуляцію розглядають як вид психологічного впливу, спрямованого на приховане спонукання іншої людини до виконання певних дій, які не відповідають її актуальним бажанням і потребам, але вигідні для маніпулятора. Такий вплив здійснюється шляхом використання психологічних слабкостей і вразливостей об'єкта маніпуляції, таких як його потреби, мотиви, цінності, установки, стереотипи тощо [9, с.56-63].

Представники психологічного підходу наголошують на тому, що маніпуляція базується на спотворенні сприйняття реальності об'єктом впливу, створенні ілюзій і хибних переконань, які дають змогу маніпулятору непомітно керувати його поведінкою. Зокрема, Гребінь Н.В. визначає маніпуляцію як вид психологічного впливу, який здійснюється майстерно й непомітно та призводить до виникнення в іншої людини намірів, що не збігаються з її актуальними бажаннями [9, с.56-63]. На думку дослідника, маніпулятор створює умови, за яких

об'єкт впливу змушений діяти в напрямку прихованих цілей маніпулятора, при цьому помилково вважаючи, що він самостійно ухвалює рішення.

У свою чергу, Гуменюк О.Є. розглядає маніпуляцію як приховане управління психічним станом, почуттями, думками й поведінкою людини за допомогою психологічних засобів. На його думку, основною ознакою маніпуляції є прихований характер впливу, коли об'єкт маніпуляції не усвідомлює самого факту впливу на нього та вважає свої дії результатом власного вільного вибору [11, с. 23-26].

Близьким до психологічного є соціологічний підхід, який акцентує увагу на соціальних аспектах маніпуляції та її ролі в суспільних процесах. Представники цього підходу розглядають маніпуляцію як засіб соціального управління й контролю, який використовується різними соціальними суб'єктами (державою, політичними партіями, корпораціями, ЗМІ тощо) для досягнення своїх цілей і забезпечення панування над масами[6, с. 15-27].

У рамках політологічного підходу маніпуляцію розглядають як інструмент політичного впливу й боротьби за владу. Представники цього підходу акцентують увагу на використанні маніпулятивних технологій у політичній сфері з метою формування громадської думки, створення іміджу політиків і партій, забезпечення електоральної підтримки тощо.

Зокрема, Єфтені Н. визначає політичну маніпуляцію як систему засобів ідеологічного та духовно-психологічного впливу на масову свідомість, що має на меті нав'язування певних ідей, цінностей, уявлень і моделей поведінки, які є вигідними суб'єктам влади. Цей процес включає в себе використання різних методів і технік, які здатні змінювати світогляд та поведінку великих груп людей. За словами Єфтені, основними каналами здійснення політичної маніпуляції є засоби масової інформації, система освіти, культура, мистецтво та інші інструменти соціальної комунікації. Через ці канали здійснюється формування суспільної думки, що може сприяти маніпуляції масами на користь певних

політичних або економічних інтересів. Іншими словами, політична маніпуляція використовує культурні та інформаційні засоби для спрямування масової свідомості в бажану для певних осіб або груп сторону, що може призвести до значних соціальних, політичних і культурних змін[15, с. 234-241].

Комунікативний підхід зосереджується на дослідженні маніпулятивних аспектів людської комунікації, акцентуючи увагу на різноманітних мовних і немовних засобах впливу, які застосовуються для маніпулювання співрозмовником. У межах цього підходу маніпуляція розглядається як прихований спосіб управління комунікаційним процесом, в якому одна зі сторін використовує стратегічні техніки для досягнення власних цілей. Така маніпуляція часто передбачає використання мовних структур, таких як емоційно забарвлені слова, евфемізми, лексичні пастки, а також немовних елементів, як невербальні сигнали (міміка, жести, інтонація), що можуть бути застосовані для впливу на сприйняття та прийняття рішень іншою стороною [38, с. 56-58]. Представники цього підходу акцентують на тому, що маніпуляція в комунікації може бути свідомою або несвідомою, але в будь-якому разі її мета полягає в тому, щоб змінити ставлення або поведінку співрозмовника без його чіткої обізнаності про це. Вони вважають, що маніпуляція в комунікаціях часто відбувається через приховану або непрямую передачу інформації, що дозволяє маніпулятору впливати на результати обміну інформацією і, в кінцевому підсумку, досягати бажаних змін у поведінці або думках іншої людини[10, с. 80-83].

Загалом, попри відмінності в акцентах і методологічних засадах, представники різних підходів сходяться на тому, що сутністю маніпуляції є прихований вплив на свідомість, почуття й поведінку людини, здійснюваний в інтересах суб'єкта впливу. Більшість дослідників вважають маніпуляцію негативним і навіть небезпечним явищем, яке порушує право особистості на свободу волі й самовизначення, деформує її світогляд і систему цінностей[69, с. 121-126].

Водночас деякі науковці визнають, що маніпуляція є невід'ємною складовою соціального життя й міжособистісної взаємодії. Зокрема, Е. Шостром вважає, що кожна людина певною мірою є маніпулятором, оскільки прагне впливати на оточуючих задля задоволення своїх потреб і досягнення цілей. Проте дослідник розрізняє конструктивну й деструктивну маніпуляцію: перша сприяє розвитку особистості й гармонізації стосунків, тоді як друга ґрунтується на егоїзмі й прагненні до панування над іншими [54].

Незважаючи на різноманіття підходів до вивчення маніпуляції, можна виокремити кілька спільних ідей, які поділяють більшість дослідників цього феномену. Маніпуляція є видом психологічного впливу, спрямованого на приховане спонукання людини до певних дій, вигідних для маніпулятора. Вона здійснюється через непрямі методи, які не дозволяють об'єкту впливу усвідомити справжні мотиви та цілі маніпулятора[20, с. 248-250].

Маніпуляція порушує право особистості на свободу волі й самовизначення, оскільки вона деформує її світогляд і систему цінностей. В процесі маніпуляції особистість може втратити здатність критично оцінювати ситуацію і діяти на основі власних переконань, що є важливим елементом у забезпеченні її автономії та свободи.

Маніпуляція також є інструментом соціального управління й контролю, що використовують різні суб'єкти, такі як держава, політичні партії, корпорації, засоби масової інформації та інші організації. Ці суб'єкти застосовують маніпулятивні техніки з метою досягнення своїх цілей, таких як зміна політичних вподобань, споживчих звичок або соціальної поведінки населення. Основними каналами для здійснення маніпулятивного впливу є засоби масової комунікації, система освіти, культура, мистецтво, а також міжособистісне спілкування[63, с. 82-90].

Для протидії маніпуляції важливо розвивати критичне мислення, медіаграмотність і психологічну стійкість. Освіта, здатність аналізувати

інформацію та осмислено реагувати на зовнішні впливи допомагають людям краще розпізнавати маніпулятивні методи і зберігати свою незалежність у процесах прийняття рішень. Також необхідно створювати умови для вільного й відповідального самовизначення особистості, що дозволить їй зберігати активну громадянську позицію і уникати підпорядкування маніпулятивним впливам [57, с. 112-125].

Таким чином, маніпуляція є складним і багатоаспектним феноменом, який потребує всебічного й міждисциплінарного дослідження. Вивчення різних підходів до цієї проблеми дає змогу глибше зрозуміти сутність і механізми маніпулятивного впливу, його роль у суспільних процесах, а також виробити ефективні стратегії протидії маніпуляції на індивідуальному й соціальному рівнях.

Дослідження феномену маніпуляції як одного з видів психологічного впливу є надзвичайно актуальним у сучасному світі, адже маніпулятивні технології широко використовуються в різних сферах суспільного життя — від міжособистісних стосунків до політики й масової комунікації. Попри різноманіття підходів до вивчення цього явища, більшість науковців погоджуються з тим, що маніпуляція є формою прихованого психологічного впливу, спрямованого на спонукання людини до дій, вигідних для маніпулятора, шляхом спотворення сприйняття реальності й нав'язування хибних переконань [38, с. 56-65].

Маніпуляція ґрунтується на експлуатації психологічних особливостей і вразливостей людини, таких як потреба в безпеці, прагнення до соціального схвалення, конформізм, довірливість, емоційність тощо. Маніпулятор використовує ці особливості для того, щоб непомітно впливати на думки, почуття й поведінку своєї жертви, створюючи ілюзію її самостійності й свободи вибору. Насправді ж об'єкт маніпуляції діє не відповідно до своїх справжніх інтересів і цінностей, а під впливом нав'язаних іззовні установок і стереотипів [5, с. 175-188]. Одним із ключових механізмів маніпулятивного впливу є спотворення сприйняття реальності шляхом приховування одних фактів і гіперболізації інших, підміни

понять, використання багатозначних і емоційно забарвлених слів, створення асоціативних зв'язків між певними явищами й оцінними судженнями тощо. У результаті в об'єкта маніпуляції формується викривлена картина світу, в якій маніпулятор постає в позитивному світлі, а його опоненти — у негативному. Маніпуляція є грубим порушенням права особистості на свободу волі й самовизначення, адже вона позбавляє людину можливості ухвалювати рішення на основі власних переконань і цінностей. Натомість людині нав'язуються чужі установки й моделі поведінки, які часто суперечать її інтересам і навіть можуть завдавати їй шкоди. У результаті постійного маніпулятивного впливу особистість деформується, втрачає здатність до критичного мислення й автономної поведінки, стає пасивним об'єктом зовнішнього управління [33, с. 173-176].

Особливу небезпеку становить використання маніпуляції як інструменту соціального контролю з боку держави, політичних сил, корпорацій та інших впливових суб'єктів. Маніпулюючи суспільною свідомістю через засоби масової інформації, систему освіти, культуру й мистецтво, вони можуть спрямовувати поведінку мас у потрібному їм напрямку, забезпечувати собі підтримку й легітимність, нейтралізувати опозицію тощо. По суті, маніпуляція стає засобом узурпації влади й встановлення тоталітарного контролю над суспільством [55, с. 44-65].

ЗМІ відіграють особливу роль у здійсненні маніпулятивного впливу на масову свідомість. Завдяки своїй всеохопності й здатності формувати порядок денний вони можуть спрямовувати увагу аудиторії на вигідні для влади теми й інтерпретації подій, замовчувати не вигідну інформацію, створювати віртуальну реальність, яка не має нічого спільного з дійсністю. Використовуючи такі методи, як фрагментація інформаційного потоку, сенсаційність, персоналізація, негативізм тощо, ЗМІ можуть дезорієнтувати й дезінформувати аудиторію, підривати її здатність до раціонального осмислення дійсності [30, с. 98-102].

Освітня система також є потужним каналом здійснення маніпулятивного впливу, особливо на молодь. Через зміст навчальних програм, підручників, методи викладання тощо в учнів і студентів можна формувати певний світогляд, систему цінностей, політичні переконання, які відповідають інтересам правлячої еліти. Некритичне засвоєння офіційної ідеології, історичних міфів, патріотичних кліше тощо робить молодих людей уразливими до подальшого маніпулятивного впливу й перешкоджає формуванню в них самостійного мислення [38, с. 56-63].

Сфера культури й мистецтва також активно використовується для маніпуляції суспільною свідомістю. Через популярні фільми, серіали, книги, музику тощо можна транслювати певні ідеологічні меседжі, формувати стереотипи й установки, впливати на емоції й поведінку людей. Особливо ефективними є технології «м'якої сили», які дають змогу досягати потрібного ефекту непомітно, без явного тиску й примусу. Наприклад, через привабливі образи героїв і їхнього способу життя можна спонукати аудиторію наслідувати певні моделі поведінки, нав'язувати їй консюмеристські цінності, формувати некритичне ставлення до чинної влади тощо [43, с. 286-289]. Для здійснення маніпулятивного впливу використовується широкий арсенал методів і прийомів, які ґрунтуються на певних психологічних закономірностях і механізмах. Зокрема, навіювання дає змогу шляхом багаторазового повторення певної інформації неусвідомлено впроваджувати її у психіку людини, формуючи в неї стійкі установки й стереотипи. Переконання ґрунтується на використанні логічних аргументів і доказів для свідомого прийняття об'єктом впливу потрібних маніпулятору ідей і цінностей. Емоційне зараження передбачає трансляцію певних емоційних станів від однієї людини до іншої або цілої групи людей, що дає змогу створювати колективні почуття й спрямовувати їх у потрібному напрямку, ціннісно-сміслову програмування полягає у формуванні певних життєвих цілей, принципів і переконань особистості, які підпорядковують її поведінку інтересам маніпулятора [48, с. 70-74].

Варто зазначити, що маніпулятивний вплив здійснюється не лише через канали масової комунікації, а й у ситуаціях міжособистісного спілкування. У сімейних і романтичних стосунках, дружньому й діловому спілкуванні також нерідко використовуються маніпулятивні прийоми, спрямовані на досягнення прихованих цілей і задоволення егоїстичних потреб за рахунок партнера. Найбільш поширеними міжособистісними маніпуляціями є гра на почутті провини, емоційний шантаж, ігнорування, газлайтинг (спотворення сприйняття реальності), триангуляція (втягування третьої сторони в конфлікт) тощо [18, с. 26-34]. Ці прийоми дають змогу маніпулятору контролювати свою жертву, домагатися від неї бажаної поведінки й уникати відповідальності за власні дії.

Отже, сучасне суспільство наскрізь пронизане маніпулятивними впливами, які здійснюються на всіх рівнях — від міжособистісних стосунків до глобальної політики, що створює серйозні загрози для особистісної свободи й автономії, критичного мислення, психічного здоров'я людей. Для протидії цим загрозам необхідно розвивати механізми психологічного захисту від маніпуляцій як на індивідуальному, так і на суспільному рівні.

Насамперед, необхідно формувати медіаграмотність — здатність критично сприймати й аналізувати інформацію, розрізняти факти й судження, розпізнавати маніпулятивні технології в медіа, що дасть змогу людям самостійно орієнтуватися в інформаційному просторі, не піддаватися впливу пропаганди й дезінформації, ухвалювати рішення на основі об'єктивних даних, а не нав'язаних із зовні інтерпретацій. Не менш важливим є розвиток критичного мислення — здатності ставити під сумнів будь-які твердження, шукати раціональні докази й аргументи, не приймати на віру авторитети й традиції [1, с. 5-19]. Критичне мислення дає змогу людині самостійно аналізувати дійсність, бачити різні аспекти проблеми, не піддаватися стадному інстинкту й ухвалювати зважені рішення. Для розвитку цієї навички потрібно переорієнтувати систему освіти з накопичення знань на

формування вміння думати, ставити запитання, вести дискусію, обґрунтовувати свою позицію [34].

Формування психологічної стійкості також є важливим компонентом протидії маніпуляціям. Ідеться про здатність зберігати емоційну рівновагу, самовладання й тверезе мислення в стресових ситуаціях, протистояти тиску й шантажу, відстоювати власні кордони й цінності. Розвиток навичок асертивності, емоційного інтелекту, саморегуляції, ефективної комунікації може суттєво підвищити опірність людини до маніпулятивних впливів і дати їй змогу будувати здорові стосунки з оточенням [68, с. 160-165].

Нарешті, вкрай важливо створювати умови для вільного й відповідального самовизначення особистості. Ідеться про забезпечення реальних прав і свобод людини, можливостей для її самореалізації, доступу до об'єктивної інформації, плюралізму думок і поглядів. У суспільстві, де панує атмосфера відкритості, довіри й поваги до особистості, де заохочується ініціативність і критичне мислення, значно складніше застосовувати маніпулятивні технології, адже люди є більш свідомими й самостійними у своїх думках і вчинках [7, с. 180-187].

Таким чином, протидія маніпуляції є комплексною проблемою, яка потребує зусиль на різних рівнях — від індивідуальної роботи над собою до трансформації суспільних інститутів і відносин. Розвиваючи медіаграмотність і критичне мислення, зміцнюючи психологічну стійкість, створюючи умови для вільного самовизначення особистості, ми зможемо мінімізувати руйнівний вплив маніпуляцій і побудувати більш здорове й гуманне суспільство. В основі маніпулятивного впливу лежить прагнення маніпулятора отримати односторонні переваги, досягти своїх прихованих цілей за рахунок іншої людини, принципово відрізняє маніпуляцію від інших видів психологічного впливу, таких як переконання, навіювання чи наслідування, які можуть здійснюватися на основі взаємної згоди й поваги до свободи вибору особистості. Натомість маніпулятор

завжди ставить свої інтереси вище за інтереси об'єкта маніпуляції, розглядаючи його лише як засіб досягнення власних цілей [29, с. 156-161].

Маніпулятор, як зазначають Пілецька Л. та Смирнова О., зазвичай не вдається до прямого обману чи примусу, оскільки це може викликати опір і протидію з боку адресата впливу. Натомість він обирає більш тонкі й завуальовані методи, що дозволяють впливати на психіку людини менш помітно і без відчутного тиску. Це можуть бути техніки, які «проникають» в її внутрішній світ і змінюють поведінку, при цьому маніпульовані люди часто не розуміють, що перебувають під впливом. Вони щиро вірять, що їхні дії є результатом власного бажання або рішення, хоча насправді вони піддаються впливу без свідомого усвідомлення цього процесу. Таким чином, маніпуляція має характер прихованого контролю, де об'єкт впливу не має чіткої уяви про змінені обставини чи спрямованість своїх рішень [39, с. 45-51].

Одним із найпоширеніших механізмів маніпуляції є використання психологічних автоматизмів, тобто стійких поведінкових патернів, які виникають підсвідомо, без участі раціонального мислення. Спираючись на знання цих автоматизмів, маніпулятор може спрямовувати поведінку людини в потрібному напрямку, «запускаючи» певні стимули й реакції. Наприклад, використовуючи ефект контрасту, можна змусити людину прийняти не вигідне для неї рішення, якщо спочатку запропонувати їй ще гірший варіант [56, с. 132-145].

Ще один поширений прийом маніпуляції — використання емоційно забарвленої лексики, яка викликає потрібні маніпулятору почуття й асоціації. Слова з позитивною конотацією (наприклад, «свобода», «успіх», «турбота») можуть викликати довіру й прихильність до об'єкта обговорення, тоді як негативно забарвлені слова («загроза», «криза», «ворог») — посіяти страх, гнів чи недовіру. При цьому раціональний зміст повідомлення може бути вкрай слабким або взагалі відсутнім — головне завдання маніпулятора полягає в тому, щоб

вплинути на емоції аудиторії й тим самим спонукати її до потрібних дій [39, с. 45-51].

Маніпулятор також часто вдається до підміни понять, використовуючи багатозначність чи розмитість певних термінів. Наприклад, поняття «демократія» може вживатися і в значенні народовладдя, і в значенні ліберальних цінностей, і як синонім високого рівня життя. Залежно від контексту маніпулятор може робити акцент на тому чи іншому аспекті значення, змішувати різні смисли, щоб досягти потрібного ефекту. Так само можна довільно тлумачити такі поняття, як «реформи», «стабільність», «патріотизм» тощо, вкладаючи в них вигідний для себе зміст [52, с. 67-71].

Ще однією потужною маніпулятивною технологією є створення образу ворога — уявної загрози, яка нібито несе смертельну небезпеку для суспільства й вимагає рішучої боротьби. Цей прийом активно використовується в політиці для консолідації електорату, відволікання уваги від реальних проблем, виправдання непопулярних рішень тощо. Образ ворога може втілюватися в різних формах — це може бути зовнішній агресор, «п'ята колона», «світовий уряд», расові, етнічні, релігійні чи сексуальні меншини. Головне — створити атмосферу страху, ненависті й підозри, змусити людей повірити в реальність загрози й підтримати «рятівні» дії влади [15, с. 234-241].

Маніпулятор також часто спекулює на таких почуттях, як патріотизм, релігійність, прихильність до традиційних цінностей. Апелюючи до цих почуттів, можна змусити людину діяти всупереч її раціональним інтересам, підтримувати певну ідеологію чи політичну силу. Наприклад, політик може позиціонувати себе як єдиного захисника національних інтересів і звинувачувати своїх опонентів у зраді, щоб здобути підтримку виборців. Або релігійний лідер може залякувати вірян «карою божою» й вимагати від них беззастережного послуху, щоб утримати свою владу над паствою [8, с. 49-52].

Загалом, маніпуляція — це завжди прихований вплив, який маскується під дружню пораду, турботу, допомогу, спільний інтерес тощо. Маніпулятор ніколи не визнає відкрито своїх справжніх намірів, а натомість удає з себе друга й помічника, який нібито щиро прагне добра для своєї жертви. Саме ця удавана доброзичливість робить маніпуляцію такою підступною й небезпечною — люди охоче відкриваються назустріч тому, хто демонструє прихильність і розуміння їхніх потреб, не підозрюючи про справжні мотиви маніпулятора [17, с. 26-34].

Аби протистояти маніпулятивному впливу, насамперед потрібно навчитися розпізнавати його ознаки. До них належать:

Апеляція до емоцій замість раціональних аргументів. Якщо співрозмовник намагається розчулити вас, розсердити, залякати, але при цьому уникає предметної розмови й не наводить переконливих доказів своєї правоти — швидше за все, він вдається до маніпуляції.

Використання гіпнотичних мовних патернів — особливих словесних формул, які впливають на підсвідомість і змушують людину некритично сприймати інформацію. Наприклад, це можуть бути такі фрази, як «чи не здається вам», «напевно, ви погодитесь», «як відомо» тощо, фрази створюють ілюзію очевидності й загально визнаності певних тверджень, хоча насправді вони можуть бути хибними чи дискусійними. Посилання на уявні авторитети — «експертів», «науковців», «громадську думку», які нібито поділяють точку зору маніпулятора. При цьому самі ці авторитети залишаються анонімними або маловідомими, їхня компетентність у обговорюваному питанні не доводиться. Використання неоднозначних, розмитих формулювань, які можна тлумачити по-різному, якщо співрозмовник говорить загальними фразами, ухиляється від конкретики — будьте обережні [13, с. 52-55].

Одним із прийомів маніпуляції є так зване «роздування» масштабів проблеми, що включає перебільшення її значущості й невідкладності. Маніпулятор може створювати враження, що ситуація є вкрай загрозливою і

вимагає негайного втручання, інакше наслідки можуть бути катастрофічними. Цей метод зазвичай супроводжується емоційно зарядженими висловлюваннями, апелюванням до страхів і занепокоєння людини. Коли маніпулятор використовує такий прийом, він спонукає об'єкт впливу діяти швидко, без часу на роздуми або критичну оцінку реальної ситуації [14, с. 189-204]. Людина, охоплена емоціями та страхом, починає реагувати імпульсивно, не враховуючи усіх можливих варіантів розвитку подій. У такий спосіб маніпулятор може змусити іншу людину приймати поспішні рішення, які вона б не ухвалила за нормальних обставин, коли є час для обмірковування та аналізу.

Маніпуляція через поляризацію думок є одним із ефективних методів впливу, при якому маніпулятор поділяє світ на дві протилежні сторони — «своїх» і «чужих». Це створює ілюзію, що існують лише дві крайнощі в будь-якому питанні, і не прийняти одну з них означає стати частиною ворожого табору. У такій ситуації людині важко зберегти об'єктивність або зайняти нейтральну позицію, оскільки будь-який відхід від думки маніпулятора сприймається як зрада чи підтримка протилежної сторони [19, с. 80-83].

Ще одним прийомом маніпуляції є демонстрація образи, коли маніпулятор виставляє себе жертвою і звинувачує співрозмовника в «нерозумінні», «невдячності» або «підступності». Цей прийом має на меті змусити людину відчувати провину і поставити її в ситуацію, коли вона повинна виправдовуватися перед маніпулятором. Це змушує об'єкт маніпуляції доводити свою відданість, лояльність і готовність підтримувати точку зору маніпулятора, навіть якщо її наслідки є сумнівними. В результаті така людина часто починає підкорятися вимогам маніпулятора, адже вона опиняється в ситуації емоційного тиску, що змушує її діяти відповідно до чужих бажань, а не власних переконань [51, с. 200-232].

Якщо ви помічаєте ці ознаки у спілкуванні, це привід насторожитися й уважніше придивитися до намірів співрозмовника. Найкращий спосіб протидії

маніпуляції — відкрито й упевнено назвати речі своїми іменами, дати зрозуміти маніпулятору, що ви бачите його наскрізь. Не варто вступати в гру й намагатися перехитрити маніпулятора — це лише надасть йому додаткові можливості для впливу. Натомість потрібно твердо й спокійно відстоювати свою позицію, вимагати раціональних доказів, не піддаватися на емоційні провокації [36, с. 231-239].

1.2. Види та типи маніпуляторів у середовищі оточуючих

Аналізуючи процес ділового спілкування як специфічну систему з двома і більше об'єктами функціонування, можна відзначити, що в маніпулятивних тактиках беруть участь маніпулятор та актуалізатор. Загалом людина-маніпулятор — це все те в нас, що свідомо, підсвідомо й неусвідомлено застосовує спеціальні методи, які дають змогу нейтралізувати нашу природу, звівши близьких людей до рівня речей, підвладних управлінню. Маніпулятор — це частина свідомості особистості, яка виражається через свідоме чи несвідоме контролювання ситуації, явищ, процесів задля досягнення своєї мети [2, с. 5-8].

Відомий психолог Шостром Еверетт виділяє такі типи маніпуляторів — маніпулятор-диктатор — це особистість, яка прагне до безумовного домінування та контролю над оточуючими. Для досягнення своїх цілей диктатор використовує найбільш брутальні та агресивні засоби впливу — накази, погрози, залякування, приниження. В основі такої поведінки лежить глибоко прихована невпевненість у собі, страх втратити владу та контроль над ситуацією. Диктатор не терпить жодних заперечень чи непокори, сприймаючи їх як замах на свій авторитет. При цьому він не гребує ніякими засобами для утвердження свого домінуючого становища — від психологічного тиску до фізичного насильства [54].

Зовні маніпулятор-диктатор справляє враження сильної, вольової, харизматичної особистості. Він пишається своїм високим статусом, прагне підкреслити свою перевагу над іншими. В стосунках з оточуючими диктатор

завжди виступає з позиції «над», дає зрозуміти, що його думка – єдино правильна, а його рішення – не підлягають обговоренню. Улюблені комунікативні тактики диктатора – безапеляційні твердження, іронія, сарказм, образливі епітети на адресу співрозмовника.

Парадоксально, але диктаторський стиль часто імponує оточуючим, особливо на перших порах знайомства. Маніпулятор-диктатор вміє справляти враження людини, що знає собі ціну, впевнено йде до мети, готова брати на себе відповідальність за інших. Багатьох людей приваблює його показна сила та рішучість, за якими важко розгледіти глибоку внутрішню неповноцінність та тривожність. Втім, з часом деспотизм та нетерпимість диктатора стають очевидними для найближчого оточення і починають викликати зростаючий опір та обурення [16, с. 3-10].

Для самого диктатора будь-які спроби обмежити його владу сприймаються вкрай болісно. Він реагує на них посиленням агресії та маніпулятивного тиску, що тільки погіршує ситуацію і призводить до ескалації конфлікту. Фактично, диктатор стає заручником власної деструктивної стратегії, яка не дозволяє йому будувати щирі та довірливі стосунки, отримувати підтримку та визнання інакше, як через примус. Відтак під маскою супермена часто ховається глибоко нещасна та самотня людина.

Маніпулятор-калькулятор (обчислювач) демонструє дещо відмінну модель поведінки. На відміну від диктатора він не вдається до прямої агресії та наказового тону, а діє більш тонко та розважливо. Взаємодія з людьми для обчислювача – це свого роду шахова партія, в якій він прагне передбачити ходи суперника й отримати стратегічну перевагу [24, с. 57-65].

Обчислювач ретельно продумує тактику спілкування з тією чи іншою людиною, завжди тримає в голові актуальний «баланс» взаємних послуг та боргів. Щедрість та доброзичливість обчислювача носять показовий характер і розраховані на те, щоб у потрібний момент отримати щось більше натомість. При

цьому він уміло приховує свої справжні наміри за маскою чарівності та дружелюбності [27, с. 212-216].

Улюблений прийом обчислювача – непрямі натяки та апеляції до почуття обов'язку співрозмовника. Він ніколи не скаже прямо «ти мені винен», але з його слів буде зрозуміло, що надана колись послуга тепер має бути «конвертована» у щось більш вагоме. Обчислювач завжди зважує, чи варта людина його уваги та зусиль, і якщо співвідношення затрат та вигод видається не вигідним – без жалю припиняє стосунки.

Парадоксально, але у своєму прагненні все прорахувати наперед, обчислювач часто втрачає здатність щиро радіти життю, насолоджуватися спілкуванням. Він ніби втрачає внутрішню свободу, потрапляючи в пастку власної маніпулятивної стратегії. Обтяжений постійними внутрішніми калькуляціями, підозрами та побоюваннями, обчислювач так і не може розслабитися та довіритися оточуючим. Він приречений завжди бути напоготові, щоб не прогавити можливу вигоду чи не стати жертвою чийось маніпуляцій [30, с. 215-230].

Маніпулятор-ганчірка та маніпулятор-прилипало уособлюють пасивний тип маніпулятора, хоча мають і певні відмінності. Обидва варіанти об'єднує загальна життєва філософія безпорадності та неспроможності, очікування, що хтось інший буде вирішувати їхні проблеми та опікуватися ними.

Маніпулятор-ганчірка грає роль безпомічної жертви обставин, яка волею долі втратила життєві орієнтири та постійно потребує підтримки. Насправді ж така позиція дає ганчірці чимало вторинних вигод – можливість уникати відповідальності, перекладати на інших свої обов'язки, звинувачувати оточуючих у всіх негараздах. Своєю безпорадністю, нескінченими жалями на життя та іпохондричними скаргами ганчірка вміло маніпулює оточуючими, змушуючи їх опікуватися собою [26, с. 220-250].

При цьому, на відміну від щирої жертви несприятливих обставин, ганчірка вперто не бажає нічого змінювати у своєму житті та шукати вихід із складної

ситуації. Будь-які спроби оточуючих розворушити її, спонукати до активності наштовхуються на млявий опір та саботаж. Ганчірка немов би говорить: «Я така нещасна, невже ви кинете мене у біді?!». Насправді ж саме у ролі жертви вона відчуває себе найбільш комфортно, адже це дозволяє їй і далі експлуатувати оточуючих.

Прилипало відрізняється від ганчірки більш активною життєвою позицією. Якщо ганчірка переважно чекає, поки хтось почне нею опікуватися, то прилипало сам активно шукає об'єкт для емоційного паразитування. Він постійно скаржиться на самотність, нерозуміння з боку близьких, відсутність довірливого спілкування, щоб розжалобити співрозмовника та викликати його на відвертість [3, с. 46-57].

Улюблена тактика прилипала – демонстрація щирої зацікавленості життям іншої людини, співчуття її проблемам, готовності вислухати та підтримати. Цим він спонукає жертву до відкритості, отримуючи інформацію про її слабкі місця та приховані потреби. Надалі прилипало використовує ці знання, щоб ще глибше втертися в довіру та зробити людину емоційно залежною від спілкування з ним.

Щоправда, така залежність завжди є односторонньою. Прилипало охоче слухає про чужі проблеми, але майже ніколи не відкриває своїх справжніх почуттів та переживань. Він залишається загадкою для оточуючих, вміло ухиляючись від щирої відвертості під приводом складного внутрішнього світу, високої духовності чи особливої чутливості своєї натури. Насправді ж за маскою загадковості часто криється порожнеча та повна нездатність до глибоких почуттів і прив'язаностей [22, с. 35-40].

Маніпулятор-суддя та маніпулятор-захисник, попри зовнішні відмінності у своїх методах, мають спільні глибинні мотивації, оскільки обидва прагнуть контролювати інших людей через оцінювання та вплив на їхні дії. Суддя використовує методи критики та осуду, щоб змусити людину підкорятися певним нормам і стандартам. Його вплив полягає у виставленні когось у негативному світлі, що викликає почуття провини або сорому в об'єкта маніпуляції, змушуючи

його підкорятися. Такий метод базується на страху бути осудженим або відкинутим, що змушує людей виконувати вимоги маніпулятора, щоб уникнути критики.

Натомість маніпулятор-захисник обирає стратегію використання «пряника» - він пропонує об'єкту маніпуляції вигоди чи вигляд свободи, переконуючи його в тому, що лише за умови підкорення йому, людина отримає можливість робити те, що хоче. Цей підхід працює через обіцянку безмежної свободи, відсутність обмежень чи покарань, що, в свою чергу, може сприяти бажанню підкорятися і слідувати вимогам маніпулятора [58, с. 193-196].

Маніпулятор-суддя вважає себе володарем єдино правильних поглядів на життя, беручи на себе право оцінювати помисли та вчинки інших людей. Своїх опонентів він оголошує невігласами та аморальними типами, не гідними права на власну думку. Будь-яка незгода сприймається як особиста образа та замах на репутацію судді. Своїм менторським тоном та безапеляційністю суджень він намагається змусити співрозмовника прийняти його точку зору та визнати свої помилки [26, с. 220-250].

При цьому сам суддя рідко переймається проблемою моральної бездоганності власної поведінки. Прискіпливо критикуючи інших, він залишає за собою право на будь-які вчинки, адже впевнений у своїй непогрішимості. Фактично, за пафосом моралізаторства часто криється ханжество та подвійні стандарти.

На відміну від судді, маніпулятор-захисник обирає більш м'яку та позитивну стратегію контролю. Він охоче підтримує та опікає близьких людей, надає їм безумовне прийняття... в обмін на їх повне підпорядкування та відмову від самостійності. Будь-які спроби протезе проявити незалежність, вийти з-під опіки захисника сприймаються останнім як зрада та невдячність.

За уявною добротою захисника часто криється прагнення зробити свого підопічного максимально залежним та керованим. Він охоче вирішує чужі

проблеми та захищає від труднощів, але водночас прищеплює своєму протеже комплекс меншовартості та нездатності до самостійного життя. Особливо яскраво це проявляється у стосунках батьків з дітьми, коли надмірна опіка унеможлиблює формування зрілої та відповідальної особистості [28, с. 112-130].

Славний хлопець, попри удавану доброту та чарівність, є одним з найбільш небезпечних типів маніпулятора. Його «фірмовим знаком» є удавана щирість, приязність та бажання догодити, за якими криється глибокий цинізм та готовність піти по головах заради досягнення своєї мети.

Славний хлопець завжди говорить людям те, що вони хочуть почути. Він щедро роздає компліменти, обіцянки, запевнення у вічній дружбі – аби тільки завоювати прихильність та довіру. При цьому славний хлопець уміло грає на слабкостях та потребах своєї жертви, викликаючи у неї почуття особливості та значущості. Зовнішнім оточенням він також сприймається як милий, дотепний та безвідмовний товариш, завжди готовий прийти на допомогу.

Однак за маскою доброзичливості славного хлопця часто приховується корисливий розрахунок та готовність відмовитися від своїх обіцянок, щойно у цьому зникне потреба. Він не гребує ані лестощами, ані шантажем, ані навіть відвертою брехнею, щоб утримати людину у сфері свого впливу. Втім, щойно жертва виявляє самостійність чи наважується протидіяти маніпуляціям, славний хлопець повністю втрачає до неї інтерес та без жалю розриває стосунки [23, с. 98-104].

Маніпулятор-хуліган є втіленням агресивної стратегії контролю над оточуючими. Від маніпулятора-диктатора його відрізняє більша імпульсивність, нездатність гальмувати свої руйнівні імпульси. Хуліган не будує довгострокових планів панування, він живе миттю, прагнучи негайного задоволення своїх бажань та примх.

На думку Е. Шострома, для будь-якого маніпулятора характерні такі особистісні якості, як брехня, фальш, недовіра, відстороненість від людей.

Шостром підрозділяє всіх маніпуляторів на активних (хуліган, диктатор), пасивних (ганчірка, прилипало), конкуруючих (обчислювач) і байдужих [54].

Загалом, В. Татенко наголошує на тому, що маніпуляції мають серйозний негативний вплив на розвиток особистості, її психологічне і фізичне здоров'я. Постійний вплив маніпулятора може призвести до зниження самооцінки об'єкта маніпуляції, виникнення почуття тривоги, невпевненості та депресії. Людина, яка постійно піддається маніпуляціям, може втратити здатність до самостійного мислення, не розпізнавати власні бажання та потреби, залежати від чужої думки і реакцій. Вона може відчувати постійну психологічну напругу, бо маніпулятори часто знецінюють її досягнення або емоційні переживання, що негативно позначається на її моральній і психологічній культурі. В результаті маніпуляцій людина може відчувати розчарування в собі та в своїх можливостях, що веде до зниження мотивації і здатності до самореалізації[53, с. 60-72].

Маніпуляції також впливають на соціальні стосунки. Людина, яка стала об'єктом маніпуляції, часто перестає довіряти оточуючим, має труднощі в комунікації, може ставати замкнутою або, навпаки, агресивною. Всі ці фактори знижують рівень психологічної стійкості та соціальної адаптації. Вона може почуватися ізольованою і самотньою, бо постійне маніпулювання її емоціями та поведінкою призводить до втрати соціальних зв'язків і довіри. У таких умовах людина може стати вразливою до подальших маніпуляцій, що поглиблює її психоемоційний стан.

Для того, щоб протистояти маніпуляціям, необхідно розвивати стратегії активного і конструктивного реагування. Одним із таких механізмів є актуалізація — усвідомлення власних прав, цінностей і потреб, а також вміння чітко і впевнено їх висловлювати. Актуалізація дозволяє людині не лише уникати маніпуляцій, а й утримувати контроль над ситуацією, зберігаючи власну ідентичність і не піддаючись чужому впливу. Розвиток критичного мислення, медіаграмотності і емоційної саморегуляції також є важливими кроками у боротьбі з маніпуляціями,

адже вони допомагають розпізнати маніпулятивні прийоми та ефективно протидіяти їм. Критичне мислення дає змогу ставити під сумнів будь-яку інформацію, що подається, та оцінювати її з різних точок зору, не даючи маніпуляторам впливати на рішення чи думки.

Крім того, важливо створювати здорові умови для розвитку міжособистісної комунікації, де є місце для взаємоповаги, взаєморозуміння і підтримки. Культура відкритого діалогу і спільного вирішення проблем допомагає уникати маніпуляцій та сприяє позитивному розвитку особистості. Підтримка з боку близьких людей і позитивне соціальне оточення дають можливість людині розвивати свої комунікативні навички і бути більш впевненою в собі. Важливо також, щоб люди вчилися виражати свої емоції та думки відкрито, без страху бути маніпульованими, що дозволяє зберігати особисті кордони і уникати негативного впливу ззовні [45, с. 183-200].

Таким чином, маніпуляція є одним із видів психологічного впливу на людину, спрямованого на спонукання її до дій, вигідних маніпуляторів. Психологічна структура маніпуляції містить когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти. Різні типи маніпуляторів застосовують свої специфічні методи і прийоми впливу на оточуючих. Важливо розуміти фактори, які роблять людину вразливою до маніпулятивного впливу, щоб ефективно йому протистояти й зберігати свободу вибору та автономію особистості. Актуалізація людини, розвиток її самосвідомості, критичного мислення, впевненості в собі — це основні способи психологічного захисту від маніпуляцій.

1.3. Специфічні особливості маніпулятивної стратегії в професійній діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС)

Професійна діяльність персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України має унікальні характеристики, що суттєво впливають на

специфіку використання маніпулятивних стратегій, особливості зумовлені специфікою взаємодії з ув'язненими та засудженими, правовим статусом персоналу ДКВС України, а також етичними та моральними обмеженнями, притаманними цій сфері діяльності [40].

На відміну від інших сфер, де маніпуляція може бути використана для досягнення особистих чи комерційних цілей, в ДКВС України вона має більш вузьке та специфічне застосування. Персонал ДКВС України використовує маніпулятивні стратегії для забезпечення порядку та дисципліни в установах виконання покарань, запобігання втечам та іншим правопорушенням, а також для сприяння ресоціалізації засуджених.

Однією з основних особливостей маніпулятивної стратегії в Державній кримінально-виконавчій службі є необхідність підтримання балансу між досягненням цілей установи та дотриманням прав і свобод ув'язнених та засуджених. Це дуже важливий аспект, оскільки установа повинна забезпечувати належний порядок і дисципліну, водночас поважаючи основні права осіб, які перебувають у її межах.

Ув'язнені та засуджені часто перебувають у стресовому стані, що може бути спричинено умовами утримання, соціальною ізоляцією та іншими психологічними та фізичними травмами. Багато з них мають схильність до агресивної чи конфліктної поведінки, що ускладнює роботу з ними. Також значна частина ув'язнених страждає від психічних розладів, що впливає на їх емоційний стан та поведінку. У зв'язку з цим персонал ДКВС України повинен використовувати маніпулятивні прийоми, які враховують індивідуальні особливості ув'язнених і засуджених, та водночас не погіршують їх психологічний стан [44, с. 320-370].

Використання маніпулятивних технік у професійній діяльності персоналу ДКВС України можна поділити на кілька категорій. Перша категорія — це використання авторитету. Персонал має значну владу над ув'язненими, і це може використовуватися для маніпулювання їхньою поведінкою. Наприклад,

персонал може погрожувати ув'язненим покаранням за порушення дисципліни або ж обіцяти їм пільги за хорошу поведінку. Такий тип маніпуляції є прямим інструментом для підтримання порядку в установі.

Друга категорія маніпуляцій — це використання конфіденційної інформації. Персонал має доступ до різноманітної інформації про ув'язнених, зокрема до особистих даних, що дозволяє здійснювати маніпуляції. Наприклад, персонал може розповсюджувати інформацію про особисте життя ув'язненого серед інших ув'язнених, тим самим створюючи конфлікти або ставлячи особу в незручне становище.

Третя категорія маніпуляцій стосується психоемоційного тиску. Персонал може навмисно затягувати процеси або ігнорувати запити ув'язнених, що викликає у них почуття безпорадності та залежності від рішень адміністрації. Такий психоемоційний тиск може бути використаний для того, щоб ув'язнений підкорився вимогам або прийняв умови, встановлені адміністрацією[60].

Також важливим елементом маніпулятивних прийомів є маніпулювання соціальними зв'язками ув'язнених. Персонал може активно впливати на взаємини між ув'язненими, підтримуючи або провокуючи конфлікти між ними. Це дозволяє створювати ситуації, у яких один ув'язнений може стати більш контрольованим або менш агресивним через внутрішні суперечки або змагання.

Однак важливо зазначити, що всі ці маніпулятивні стратегії вимагають від персоналу ДКВС України високого рівня професіоналізму і етичного підходу. Вони повинні застосовуватись з урахуванням прав ув'язнених та засуджених і не повинні завдавати шкоди їх психологічному стану. Неправильне або надмірне використання маніпуляцій може призвести до серйозних наслідків, таких як погіршення стану ув'язнених, порушення їхніх прав або навіть порушення законодавства. Тому баланс між досягненням установлених цілей і повагою до прав людини є надзвичайно важливим у процесі управління установами кримінально-виконавчої системи.

Персонал ДКВС України може використовувати прийоми, засновані на емоційному впливі. Наприклад, персонал може викликати у ув'язнених почуття провини або страху, щоб змусити їх підкоритися вимогам, особливо під час війни. Використання маніпулятивних прийомів та технік у професійній діяльності персоналу ДКВС України пов'язане з низкою етичних та моральних проблем. По-перше, маніпуляція може призвести до порушення прав людини та приниження гідності ув'язнених та засуджених. По-друге, маніпуляція може завдати шкоди психологічному здоров'ю ув'язнених та засуджених, викликаючи у них почуття безпорадності, страху та агресії. По-третє, використання маніпуляції може підірвати довіру ув'язнених та засуджених до персоналу ДКВС України, що ускладнить процес їх ресоціалізації.

Дослідження маніпулятивних стратегій у професійній діяльності персоналу ДКВС України є важливим напрямом наукових досліджень. Подальші дослідження в цій галузі можуть бути спрямовані на:

- Вивчення ефективності різних маніпулятивних прийомів та технік у різних ситуаціях.
- Розробку етичних кодексів та рекомендацій щодо використання маніпуляції в професійній діяльності персоналу ДКВС України.
- Створення навчальних програм з розвитку комунікативних навичок персоналу ДКВС України, включаючи навички етичного та ефективного використання маніпуляції.

Кушнірова Т. зазначає, що маніпулятивна стратегія в професійній діяльності персоналу ДКВС України має специфічні особливості, зумовлені специфікою роботи з ув'язненими та засудженими, а також етичними та моральними обмеженнями. Персонал ДКВС України повинен використовувати маніпулятивні прийоми та техніки з обережністю, дотримуючись етичних норм та враховуючи психологічні особливості ув'язнених та засуджених. Подальші дослідження в цій галузі можуть сприяти підвищенню ефективності та етичності

використання маніпуляції в професійній діяльності персоналу ДКВС України[25, с. 55-60].

Отже, використання маніпулятивних технік у професійній діяльності персоналу ДКВС України є важливим аспектом управління установами кримінально-виконавчої системи, але потребує великої обережності та етичної відповідальності. Маніпуляції, які застосовуються для підтримання дисципліни та порядку, можуть бути ефективними, однак вони не повинні порушувати права ув'язнених, ставити під загрозу їхній психологічний стан або призводити до порушення законодавства. Важливими є етичні норми та психологічні особливості ув'язнених, які мають бути враховані при застосуванні маніпуляцій. Тому необхідно здійснювати подальші наукові дослідження, розробляти етичні кодекси та рекомендації, а також впроваджувати навчальні програми для розвитку комунікативних та етичних навичок серед персоналу ДКВС України.

Проаналізовано сутність маніпуляції як прихованого психологічного впливу, спрямованого на спонукання людини до вигідних для маніпулятора дій всупереч її власним інтересам. Показано, що маніпуляція порушує права особистості на самостійність та свободу вибору.

Розкрито основні механізми маніпулятивного впливу, які ґрунтуються на викривленні сприйняття реальності об'єктом маніпуляції, експлуатації його психологічних особливостей (потреб, стереотипів, емоцій, цінностей), а також використанні різноманітних технік спонукання до потрібної маніпулятору поведінки.

Висвітлено індивідуальні та соціальні наслідки піддавання систематичному маніпулятивному впливу, які полягають у деформації ціннісно-сміслової сфери особистості, формуванні викривленої картини світу, некритичності мислення, нездатності до прийняття самостійних рішень, зниженні самооцінки та втраті почуття самоповаги.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАСТОСУВАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ПРИЙОМІВ ТА ТЕХНІК В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ДКВС УКРАЇНИ

2.1. Організація та етапи проведення емпіричного дослідження

Гіпотеза емпіричного дослідження полягає в тому, що психологічні особливості застосування маніпулятивних прийомів та технік персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України мають специфічні прояви, зумовлені специфікою професійної діяльності та робочого середовища. Ми припускаємо, що працівники ДКВС України схильні до використання певних маніпулятивних стратегій у взаємодії з ув'язненими, колегами та керівництвом, які можуть відрізнятися від маніпулятивних прийомів, характерних для інших професійних сфер.

Обґрунтування гіпотези та актуальності дослідження базується на кількох ключових аспектах. По-перше, професійна діяльність персоналу ДКВС України пов'язана з високим рівнем психологічного навантаження та стресу, що може спонукати до пошуку шляхів впливу на оточуючих з метою полегшення виконання службових обов'язків. По-друге, робота в пенітенціарній системі передбачає постійну взаємодію з особами, які мають девіантну поведінку та схильність до маніпулювання, що може впливати на формування відповідних поведінкових патернів у самих працівників. По-третє, ієрархічна структура ДКВС України та значна роль субординації створюють передумови для застосування маніпулятивних технік у вертикальних комунікаціях «керівник-підлеглий». Нарешті, дослідження психологічних особливостей використання маніпуляцій персоналом ДКВС України досі не проводилися у вітчизняній науці, що зумовлює новизну та актуальність цієї проблематики.

Для проведення емпіричного дослідження нами було сформовано вибірку, яка складалася зі 120 працівників ДКВС України, що проходять службу в

відповідних установах. Вибірка включала представників різних категорій персоналу: молодший начальницький склад (50 осіб), середній начальницький склад (50 осіб) та старший начальницький склад (20 осіб). Серед досліджуваних було 80 чоловіків та 40 жінок віком від 24 до 57 років, зі стажем роботи в ДКВС України від 2 до 25 років.

З метою забезпечення репрезентативності вибірки та можливості екстраполяції результатів на генеральну сукупність нами було застосовано комбінацію методів випадкового та стратифікованого відбору. На першому етапі ми визначили перелік установ виконання покарань, на базі яких планувалося проведення дослідження, використовуючи таблицю випадкових чисел. Далі, в межах кожної установи, ми стратифікували вибірку за критеріями категорії персоналу та статі, намагаючись зберегти пропорції, наближені до реального розподілу цих показників серед працівників ДКВС України. Такий підхід дозволив сформувати вибірку, структура якої відображає ключові характеристики генеральної сукупності.

Безпосередньо перед початком дослідження з кожним учасником було проведено індивідуальну бесіду, під час якої роз'яснювалися цілі та процедура дослідження, принципи конфіденційності та добровільності участі. Усі досліджувані надали інформовану згоду на участь та обробку персональних даних в узагальненому вигляді. Для мінімізації впливу ситуативних чинників та ефекту соціальної бажаності прийоми та методики подавалися як «особистісні опитувальники», без акцентування уваги на проблематиці маніпуляцій.

Збір емпіричних даних проводився в три етапи з використанням психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення індивідуально-психологічних особливостей працівників ДКВС України (Фрайбурзький особистісний опитувальник FPI, методика «Діагностика міжособистісних відносин» Т. Лірі) [35] та схильності до застосування маніпулятивних прийомів і технік (опитувальник «Спрямованість особистості в спілкуванні» Братченко С.Л.,

методика діагностики макіавеллізму особистості Крісті Р. та Гейз Ф.) [42]. На першому етапі було проведено психодіагностичне обстеження всіх учасників дослідження, на другому – здійснено аналіз та інтерпретацію отриманих результатів, на третьому – узагальнено та систематизовано емпіричні дані, сформульовано висновки.

Математико-статистична обробка даних проводилася з використанням програмного пакету SPSS 23.0 та включала розрахунок первинних статистик, кореляційний аналіз за Пірсоном, порівняння середніх значень за t-критерієм Стьюдента, однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA. Для перевірки відповідності розподілу показників нормальному застосовувався критерій Колмогорова-Смірнова. Статистично значущими вважалися відмінності на рівні $p \leq 0,05$.

Отримані результати дослідження дозволили підтвердити висунуту гіпотезу та виявити психологічні особливості використання маніпулятивних прийомів та технік персоналом ДКВС України. Зокрема, було встановлено, що працівники пенітенціарної системи демонструють вищі показники макіавеллізму та прагнення до домінування у міжособистісних стосунках порівняно з вибіркою стандартизації відповідних методик. Виявлено статистично значущі відмінності у схильності до застосування маніпуляцій між представниками різних категорій персоналу: найвищі показники зафіксовано у середнього начальницького складу, найнижчі – у молодшого. Констатовано наявність взаємозв'язків між індивідуально-психологічними характеристиками (спонтанною агресивністю, депресивністю, емоційною лабільністю) та спрямованістю особистості на використання маніпуляцій у професійному спілкуванні.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані для розробки програм психологічної профілактики та корекції деструктивних форм професійної комунікації працівників ДКВС України, а також впроваджені в систему професійної підготовки та підвищення кваліфікації

пенітенціарного персоналу. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми та відкриває перспективи для подальшого вивчення психологічних детермінант, механізмів та наслідків застосування маніпулятивних прийомів і технік у професійній діяльності працівників правоохоронних органів та інших «допомагаючих» професій.

Отже, результати емпіричного дослідження підтвердили основну гіпотезу про специфічність застосування маніпулятивних прийомів та технік у професійній діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. Психологічні особливості, пов'язані з високим рівнем стресу та специфікою взаємодії з девіантними особами, справді сприяють розвитку маніпулятивних стратегій, особливо серед середнього та старшого начальницького складу. Найвищі показники макіавеллізму та прагнення до домінування були виявлені у працівників середнього начальницького складу, що підкреслює важливість ієрархічних відносин у пенітенціарній системі.

2.2. Вибір методів і методик вивчення особливостей застосування маніпулятивних прийомів та технік персоналом ДКВС України

Для реалізації мети емпіричного дослідження та перевірки висунутої гіпотези було обрано комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення індивідуально-психологічних особливостей працівників ДКВС України та їх схильності до застосування маніпулятивних прийомів і технік у професійній діяльності. Вибір методик здійснювався з урахуванням їх відповідності предмету дослідження, психометричних характеристик (валідності, надійності, стандартизованості), а також можливості застосування для роботи з дорослими людьми, які не мають спеціальної психологічної підготовки.

Одним із ключових інструментів дослідження став Фрайбурзький особистісний опитувальник (FPI), який дозволяє комплексно оцінити основні риси особистості та їх прояви в різних ситуаціях. Опитувальник складається зі 114

запитань, згрупованих у 12 шкал: невротичність, спонтанна агресивність, депресивність, дратівливість, товариськість, урівноваженість, реактивна агресивність, сором'язливість, відкритість, екстраверсія-інтроверсія, емоційна лабільність, маскуліність-фемінність. Результати, отримані за допомогою FPI, дають змогу створити цілісний психологічний портрет особистості та виявити індивідуальні особливості, які можуть впливати на схильність до використання маніпуляцій у міжособистісній взаємодії.

Для дослідження стилю міжособистісних відносин та домінуючих тенденцій в комунікації було застосовано методику «Діагностика міжособистісних відносин» Т. Лірі. Опитувальник містить 128 оціночних суджень, які дозволяють визначити вираженість восьми основних типів міжособистісних відносин: владно-лідуючого, незалежно-домінуючого, прямолінійно-агресивного, недовірливо-скептичного, покійно-сором'язливого, залежно-слухняного, співпрацюючого-конвенціонального та відповідально-великодушного. Отримані результати дають інформацію про рівень домінування-підпорядкування та дружлюбності-агресивності в спілкуванні, а також дозволяють виявити зони міжособистісних конфліктів та труднощів у взаємодії.

Безпосередньо для вивчення схильності персоналу ДКВС України до застосування маніпулятивних прийомів було використано опитувальник «Спрямованість особистості в спілкуванні», розроблений Братченко С.Л.. Методика містить 20 тверджень, які відображають різні аспекти комунікативної спрямованості особистості: діалогічну, авторитарну, маніпулятивну, альтероцентристську, конформну та індиферентну. Досліджуваним пропонується оцінити свою згоду з кожним твердженням за 4-бальною шкалою. Результати, отримані за шкалою «маніпулятивна спрямованість», дозволяють визначити рівень вираженості прагнення до домінування та контролю в спілкуванні, зокрема через приховані форми психологічного впливу.

Ще одним інструментом, спрямованим на діагностику маніпулятивних тенденцій, стала методика діагностики макіавеллізму особистості Крісті Р. та Гейз Ф.. Опитувальник містить 20 суджень, які відображають ставлення до людей, характер міжособистісної взаємодії та моральні установки особистості. Досліджувані мають оцінити, наскільки описані твердження відповідають їхній поведінці та переконанням, використовуючи 7-бальну шкалу. Високі бали, отримані за результатами цієї методики, свідчать про виражену схильність до використання маніпулятивних стратегій взаємодії, цинічне ставлення до оточуючих та готовність порушувати моральні норми заради досягнення власних цілей.

Для обробки та аналізу отриманих даних було застосовано комплекс методів математичної статистики, реалізованих за допомогою програмного пакету SPSS 23.0. Розрахунок первинних статистик (середніх значень, стандартних відхилень, мінімуму, максимуму) дозволив отримати загальне уявлення про розподіл досліджуваних показників у вибірці та визначити їх відповідність нормативним значенням. З метою перевірки гіпотези про існування взаємозв'язків між індивідуально-психологічними характеристиками працівників ДКВС України та їх схильністю до застосування маніпуляцій було проведено кореляційний аналіз за Пірсоном. Для виявлення відмінностей у вираженості досліджуваних показників у представників різних категорій персоналу використовувалися методи порівняння середніх значень (t-критерій Стьюдента) та однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA). Перевірка відповідності розподілу показників нормальному здійснювалася за допомогою критерію Колмогорова-Смірнова.

Важливим аспектом дослідження стало дотримання етичних принципів роботи з персональними даними. Всі учасники були поінформовані про цілі та процедуру дослідження, отримали гарантії конфіденційності та можливість відмовитися від участі на будь-якому етапі. Персональні дані досліджуваних були зашифровані та використовувалися виключно в узагальненому вигляді.

Інтерпретація результатів здійснювалася з позицій наукової об'єктивності та неупередженості, без оціночних суджень щодо особистості учасників.

Обрані методи та методики дослідження дозволили реалізувати поставлені завдання та отримати достовірні результати щодо психологічних особливостей застосування маніпулятивних прийомів і технік працівниками ДКВС України. Поєднання стандартизованих психодіагностичних інструментів та математико-статистичних процедур забезпечило можливість не лише описати індивідуальні прояви схильності до маніпуляцій, а й виявити загальні тенденції та закономірності, характерні для пенітенціарного персоналу.

У свою чергу, дані, отримані за допомогою Фрайбурзького особистісного опитувальника та методики Т. Лірі, дозволили встановити зв'язки між індивідуально-психологічними рисами працівників ДКВС України та їх комунікативними стратегіями, що поглибило розуміння природи та механізмів маніпулятивної поведінки в професійному середовищі. Результати кореляційного аналізу продемонстрували, що схильність до використання маніпуляцій позитивно пов'язана з такими особистісними характеристиками, як спонтанна агресивність, дратівливість, емоційна лабільність, та негативно – з показниками врівноваженості та сором'язливості.

Застосування методу порівняння середніх значень дозволило констатувати наявність статистично значущих відмінностей у вираженості маніпулятивних тенденцій між представниками різних категорій персоналу ДКВС України. Зокрема, найвищі показники макіавеллізму та маніпулятивної спрямованості в спілкуванні було зафіксовано у працівників середнього начальницького складу, що може бути пов'язано зі специфікою їх функціональних обов'язків та необхідністю постійно балансувати між вимогами керівництва та потребами підлеглих.

Результати однофакторного дисперсійного аналізу також засвідчили вплив стажу роботи в пенітенціарній системі на вираженість досліджуваних показників.

Встановлено, що зі збільшенням професійного досвіду працівники ДКВС України демонструють зростання рівня макіавеллізму та владно-лідуючого типу міжособистісних відносин, що може свідчити про формування специфічних поведінкових стратегій під впливом тривалого перебування в службовому середовищі.

Отримані в ході емпіричного дослідження дані мають важливе практичне значення, оскільки дозволяють визначити основні напрями психологічної профілактики та корекції деструктивних форм професійної комунікації в ДКВС України. Результати можуть бути використані для розробки тренінгових програм, спрямованих на розвиток комунікативної компетентності пенітенціарного персоналу, формування навичок асертивної поведінки та профілактику професійної деформації. Крім того, отримані дані доцільно враховувати в процесі професійного відбору та психологічного супроводу діяльності працівників ДКВС України, зокрема при призначенні на керівні посади та формуванні кадрового резерву.

Таким чином, обраний комплекс психодіагностичних методів та методик виявився релевантним меті та завданням дослідження, а їх застосування дозволило отримати змістовні та достовірні результати щодо психологічних особливостей використання маніпулятивних прийомів та технік персоналом ДКВС України. Водночас, проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми та відкриває перспективи для подальшого наукового пошуку, зокрема в напрямку лонгітюдних досліджень динаміки маніпулятивних тенденцій під впливом специфіки професійної діяльності, розробки та апробації психологічних програм розвитку комунікативної компетентності пенітенціарного персоналу.

2.3. Аналіз результатів дослідження

У результаті проведення емпіричного дослідження психологічних особливостей застосування маніпулятивних прийомів та технік персоналом

Державної кримінально-виконавчої служби України було отримано масив даних, який підлягав ґрунтовному аналізу та інтерпретації. На першому етапі аналітичної роботи було здійснено розрахунок первинних статистик за кожною з використаних методик, що дозволило отримати загальне уявлення про розподіл досліджуваних показників у вибірці. Основні результати описової статистики представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Первинні статистики досліджуваних показників (n=120)

Показник	M	SD	Min	Max
Невротичність (FPI)	5,98	1,87	2	11
Спонтанна агресивність (FPI)	5,12	1,92	1	10
Депресивність (FPI)	5,43	1,79	1	10
Дратівливість (FPI)	5,67	1,83	2	11
Товариськість (FPI)	5,21	1,88	1	9
Врівноваженість (FPI)	5,36	1,91	1	10
Реактивна агресивність (FPI)	5,55	1,90	1	11
Сором'язливість (FPI)	5,28	1,96	1	10
Відкритість (FPI)	5,41	1,89	1	10
Екстраверсія-інтроверсія (FPI)	5,39	1,93	1	11
Емоційна лабільність (FPI)	5,52	1,85	2	11
Маскулінність-фемінність (FPI)	5,46	1,94	1	10
Владно-лідеруючий тип (ДМВ)	7,92	2,84	2	15
Незалежно-домінуючий тип (ДМВ)	6,54	2,51	1	13
Прямолінійно-агресивний тип (ДМВ)	6,21	2,39	1	12
Недовірливо-скептичний тип (ДМВ)	6,36	2,44	1	13
Покірно-сором'язливий тип (ДМВ)	5,87	2,32	1	12
Залежно-слухняний тип (ДМВ)	5,69	2,28	1	11
Співпрацюючий-конвенціональний тип (ДМВ)	6,17	2,41	1	12
Відповідально-великодушний тип (ДМВ)	6,83	2,59	1	14
Макіавеллізм (Мак-шкала)	78,45	12,67	53	110
Діалогічна спрямованість (С-О)	14,32	3,18	7	20
Авторитарна спрямованість (С-О)	11,87	2,95	5	18
Маніпулятивна спрямованість (С-О)	12,64	3,12	6	19
Альтероцентристська спрямованість (С-О)	13,19	3,08	6	20
Конформна спрямованість (С-О)	10,56	2,73	4	17
Індиферентна спрямованість (С-О)	9,14	2,52	3	15

Примітки: M – середнє значення; SD – стандартне відхилення; Min – мінімальне значення; Max – максимальне значення; FPI – Фрайбурзький особистісний опитувальник; ДМВ – «Діагностика міжособистісних відносин»;

Мак-шкала – Шкала макіавеллізму; С-О – «Спрямованість особистості у спілкуванні».

Аналіз первинних статистик показав, що розподіл більшості показників у вибірці є близьким до нормального, про що свідчать значення середніх, мінімуму та максимуму. Водночас, за деякими шкалами (наприклад, владно-лідуючий та відповідально-великодушний типи міжособистісних відносин, макіавеллізм) спостерігається зсув розподілу в бік високих значень, що може свідчити про наявність певних професійно-специфічних особливостей вибірки.

З метою перевірки гіпотези про існування взаємозв'язків між індивідуально-психологічними характеристиками працівників ДКВС України та їх схильністю до застосування маніпулятивних прийомів було проведено кореляційний аналіз отриманих даних. Розрахунок коефіцієнтів кореляції Пірсона дозволив встановити наявність статистично значущих ($p < 0,05$; $p < 0,01$) зв'язків між показниками макіавеллізму, маніпулятивної спрямованості в спілкуванні та низкою особистісних рис, діагностованих за допомогою FPI та методики Т. Лірі (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками схильності до маніпуляцій та індивідуально-психологічними характеристиками працівників ДКВС України (n=120)

Показник	Макіавеллізм	Маніпулятивна спрямованість
Невротичність (FPI)	0,184*	0,175
Спонтанна агресивність (FPI)	0,336**	0,315**
Депресивність (FPI)	0,194*	0,201*
Дратівливість (FPI)	0,287**	0,264**
Товариськість (FPI)	0,092	0,085
Врівноваженість (FPI)	-0,253**	-0,227*
Реактивна агресивність (FPI)	0,265**	0,241**
Сором'язливість (FPI)	-0,212*	-0,195*
Відкритість (FPI)	-0,137	-0,124
Екстраверсія-інтроверсія (FPI)	0,103	0,094

Продовження таблиці 2.2

Емоційна лабільність (FPI)	0,299**	0,282**
Маскулінність-фемінність (FPI)	0,146	0,131
Владно-лідуючий тип (ДМВ)	0,387**	0,359**
Незалежно-домінуючий тип (ДМВ)	0,311**	0,294**
Прямолінійно-агресивний тип (ДМВ)	0,258**	0,232*
Недовірливо-скептичний тип (ДМВ)	0,223*	0,213*
Покірно-сором'язливий тип (ДМВ)	-0,197*	-0,185*
Залежно-слухняний тип (ДМВ)	-0,165	-0,152
Співпрацюючий-конвенціональний тип (ДМВ)	-0,142	-0,131
Відповідально-великодушний тип (ДМВ)	0,118	0,104

Примітки: * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; FPI – Фрайбурзький особистісний опитувальник; ДМВ – «Діагностика міжособистісних відносин».

Як видно з таблиці 2.2, показники макіавеллізму та маніпулятивної спрямованості в спілкуванні демонструють додатні значущі кореляції зі шкалами спонтанної агресивності ($r=0,336$; $r=0,315$), дратівливості ($r=0,287$; $r=0,264$), реактивної агресивності ($r=0,265$; $r=0,241$) та емоційної лабільності ($r=0,299$; $r=0,282$) за FPI. Це дозволяє припустити, що працівники ДКВС України, схильні до застосування маніпулятивних прийомів, характеризуються підвищеною імпульсивністю, емоційною нестійкістю та слабким контролем поведінкових реакцій.

Водночас, встановлено від'ємні значущі кореляції показників макіавеллізму та маніпулятивної спрямованості з врівноваженістю ($r=-0,253$; $r=-0,227$) та сором'язливістю ($r=-0,212$; $r=-0,195$) за FPI. Імовірно, працівникам з вираженими маніпулятивними тенденціями притаманний низький рівень самоконтролю, впевненість у собі та безапеляційність суджень, що може негативно позначатися на якості міжособистісної взаємодії.

Звертають на себе увагу додатні значущі кореляційні зв'язки між показниками макіавеллізму, маніпулятивної спрямованості та владно-лідуючим ($r=0,387$; $r=0,359$), незалежно-домінуючим ($r=0,311$; $r=0,294$), прямолінійно-агресивним ($r=0,258$; $r=0,232$) і недовірливо-скептичним ($r=0,223$; $r=0,213$) типами

міжособистісних відносин за методикою ДМВ. Отримані дані свідчать, що працівники ДКВС України з високим рівнем макіавеллізму схильні до домінування, директивності та конфронтації в спілкуванні, демонструють нетерпимість до критики та прагнення до суперництва.

Натомість, виявлено від'ємні значущі кореляції показників макіавеллізму і маніпулятивної спрямованості з покірною-сором'язливим типом взаємодії за ДМВ ($r=-0,197$; $r=-0,185$). Очевидно, підвищена конформність та орієнтація на думку оточуючих не сумісні з маніпулятивними стратегіями взаємодії, які передбачають домінування власних інтересів та цілей.

Загалом ці результати можна подати у секторна діаграма для показників Фрайбурзького особистісного опитувальника (рис. 2.1).

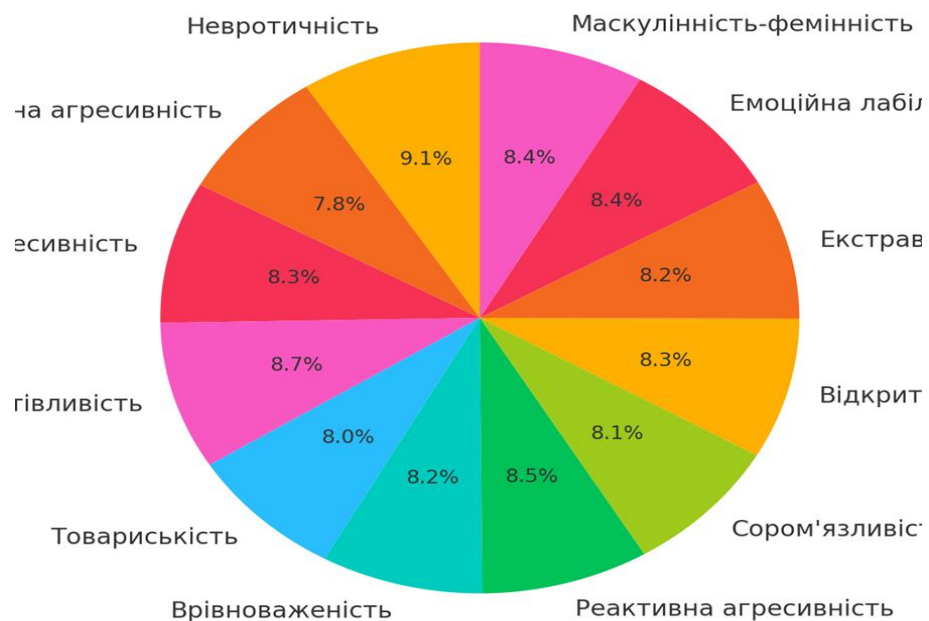

Рис. 2.1 Секторна діаграма для показників Фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI)

Наступним кроком аналізу стала перевірка гіпотези про наявність відмінностей у вираженості маніпулятивних тенденцій у представників різних

категорій персоналу ДКВС України. Застосування однофакторного дисперсійного аналізу ANOVA показало, що існують статистично значущі ($p < 0,05$; $p < 0,01$) відмінності між групами молодшого, середнього та старшого начальницького складу за показниками макіавеллізму та маніпулятивної спрямованості в спілкуванні (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

**Результати аналізу показників схильності до маніпуляцій у
представників різних категорій персоналу ДКВС України**

Показник	Молодший склад (n=50)	Середній склад (n=50)	Старший склад (n=20)	F	P
Макіавеллізм	73,24±11,58	81,86±12,35	79,75±12,04	6,214	0,003
Маніпулятивна спрямованість	10,82±2,86	13,74±2,91	12,80±2,98	9,536	0,000

Примітки: F – значення F-критерію; p – рівень значущості.

Як видно з таблиці 2.3, найвищі показники макіавеллізму ($M=81,86$; $SD=12,35$) та маніпулятивної спрямованості в спілкуванні ($M=13,74$; $SD=2,91$) демонструють представники середнього начальницького складу, тоді як найнижчі значення цих параметрів зафіксовано у молодшого складу ($M=73,24$; $SD=11,58$ та $M=10,82$; $SD=2,86$ відповідно).

Post hoc аналіз за критерієм Шеффе показав, що відмінності між групами молодшого та середнього складу є статистично значущими як для показника макіавеллізму ($p=0,002$), так і для маніпулятивної спрямованості ($p=0,000$). Водночас, значущих відмінностей між групами середнього та старшого складу за досліджуваними показниками не виявлено ($p > 0,05$).

Отримані результати можна інтерпретувати в контексті специфіки функціональних обов'язків та професійного досвіду працівників різних категорій. Очевидно, що представники середнього начальницького складу, які здійснюють безпосереднє керівництво підрозділами та організовують взаємодію з ув'язненими, значно частіше стикаються з необхідністю вирішення складних комунікативних

завдань та застосування різноманітних методів впливу, в тому числі й маніпулятивних. Натомість, молодший персонал, зайнятий переважно виконавчими функціями, меншою мірою залучений до прийняття рішень та міжособистісних інтеракцій, що може зумовлювати нижчий рівень вираженості в них макіавеллістичних рис.

Цікавим видається той факт, що показники макіавеллізму та маніпулятивної спрямованості у представників старшого начальницького складу виявилися дещо нижчими, ніж у середнього складу, хоча ці відмінності не досягають рівня статистичної значущості. Імовірно, це пов'язано з тим, що керівники вищої ланки більшою мірою зорієнтовані на стратегічні аспекти управління та вирішення адміністративних питань, тоді як оперативна діяльність та безпосередня взаємодія з персоналом і спецконтингентом становлять меншу частку їхнього функціоналу.

Загалом, результати однофакторного дисперсійного аналізу підтверджують припущення про наявність професійно-специфічних особливостей застосування маніпулятивних прийомів та технік працівниками ДКВС України різних категорій. Встановлені закономірності можуть бути враховані при розробці програм психологічної підготовки та підвищення кваліфікації пенітенціарного персоналу з метою оптимізації їх комунікативної компетентності та профілактики деструктивних форм професійного спілкування.

Важливу інформацію для розуміння природи маніпулятивної поведінки працівників ДКВС України дає аналіз особливостей застосування ними окремих стратегій та технік міжособистісного впливу. Розподіл відповідей досліджуваних на запитання анкети, спрямованої на вивчення специфіки використання маніпулятивних прийомів у професійній діяльності, представлено на рисунку 2.1.

Отримані дані узгоджуються з результатами попередніх досліджень (Синьов В.М., Медведєв В.С., Сахнік О.В. та ін.), які показали, що працівникам пенітенціарної системи притаманний директивний стиль взаємодії, орієнтований на досягнення підпорядкування та контролю над поведінкою інших за рахунок

нормативного тиску, санкцій і використання службового становища. Водночас, порівняно невисокий рівень застосування прийомів, які вимагають гнучкості та індивідуалізованого підходу (гра на почуттях, провокування захисту, «читання думок»), свідчить про недостатній розвиток у персоналу ДКВС України навичок ефективної комунікації та емоційного інтелекту.

З метою виявлення індивідуально-психологічних предикторів схильності до застосування різних типів маніпуляцій було проведено множинний регресійний аналіз, де в якості залежної змінної виступали показники частоти використання окремих маніпулятивних прийомів, а як незалежні змінні (предиктори) розглядалися особистісні риси, діагностовані за допомогою FPI та ДМВ. Узагальнені результати регресійного аналізу представлено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Результати множинного регресійного аналізу предикторів застосування окремих типів маніпуляцій працівниками ДКВС України

Тип маніпуляції	Предиктори	B	R2
Апеляція до правил і стандартів	Прямолінійно-агресивний тип (ДМВ)	0,324**	0,167
	Спонтанна агресивність (FPI)	0,219*	
Демонстрація сили та влади	Владно-лідуючий тип (ДМВ)	0,411**	0,276
	Реактивна агресивність (FPI)	0,273**	
Формування почуття боргу	Владно-лідуючий тип (ДМВ)	0,296**	0,193
	Депресивність (FPI)	0,255*	
Приховування інформації	Недовірливо-скептичний тип (ДМВ)	0,337**	0,149
	Дратівливість (FPI)	0,213*	
Гра на почуттях і емоціях	Емоційна лабільність (FPI)	0,369**	0,228
	Екстраверсія (FPI)	0,242*	
«Читання думок»	Інтроверсія (FPI)	-0,315**	0,132
	Прямолінійно-агресивний тип (ДМВ)	0,207*	
Провокування захисних реакцій	Спонтанна агресивність (FPI)	0,288*	0,105
Некоректна аналогія	Недовірливо-скептичний тип (ДМВ)	0,257*	0,097

*Примітки: β – стандартизований коефіцієнт регресії; R^2 – коефіцієнт детермінації; * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; FPI – Фрайбурзький особистісний опитувальник; ДМВ – «Діагностика міжособистісних відносин».*

Як свідчать дані таблиці 2.4, найбільш інформативними предикторами застосування маніпулятивних прийомів працівниками ДКВС України є владно-лідуючий та прямолінійно-агресивний типи міжособистісних відносин (за ДМВ), а також такі особистісні риси, як спонтанна та реактивна агресивність, емоційна лабільність і депресивність (за FPI). Зокрема, використання апеляцій до правил і стандартів зумовлюється поєднанням прямолінійно-агресивного стилю взаємодії зі спонтанною агресивністю ($R^2=0,167$), демонстрація сили та влади – владно-лідуючим типом відносин та реактивною агресивністю ($R^2=0,276$), а формування почуття боргу в партнерів по спілкуванню базується на владному стилі взаємодії та депресивних проявах ($R^2=0,193$). Цікавим є той факт, що схильність до застосування прийомів гри на почуттях та емоціях виявилася пов'язаною з такими особистісними характеристиками, як емоційна лабільність та екстраверсія ($R^2=0,228$). Імовірно, працівники ДКВС України, які самі легко піддаються емоційним впливам та орієнтовані на зовнішнє середовище, частіше вдаються до відповідних засобів впливу на інших. Натомість інтровертованість та агресивність є предикторами використання технік «читання думок» ($R^2=0,132$), які вимагають аналітичних здібностей та готовності до конфронтації. В якості незалежних змінних розглядалися стаж професійної діяльності (до 5 років, 5-10 років, понад 10 років) та категорія персоналу (молодший, середній, старший склад), залежною змінною виступав показник макіавеллізму. Основні результати аналізу представлено в таблиці 2.5.

Результати двофакторного дисперсійного аналізу ANOVA впливу стажу та категорії персоналу на рівень макіавеллізму працівників ДКВС України

Джерело варіації	SS	df	MS	F	p
Стаж	1520.5	3	3276.0	33.276	0.006
Категорія персоналу	1934.2	1	12967.1	06.718	0.002
Стаж × Категорія персоналу	324.7	4	481.1	860.564	0.689
Похибка	15980.3	83	111143.9	67	

Примітки: SS – сума квадратів; df – число ступенів свободи; MS – середній квадрат; F – значення F-критерію; p – рівень значущості.

Як видно з таблиці 2.5, обидва досліджувані фактори – стаж ($F=5,281$; $p=0,006$) та категорія персоналу ($F=6,718$; $p=0,002$) – чинять статистично значущий вплив на рівень макіавеллізму працівників ДКВС України. Найвищі показники макіавеллізму зафіксовано у представників середнього начальницького складу зі стажем роботи від 5 до 10 років ($M=84,95$; $SD=13,28$). Водночас ефекту взаємодії факторів стажу та категорії персоналу не виявлено ($F=0,564$; $p=0,689$), що свідчить про їх відносну незалежність.

Отримані результати дозволяють припустити, що формування маніпулятивних установок та стратегій поведінки у працівників ДКВС України відбувається як під впливом професійного досвіду (ефект стажу), так і внаслідок інтеріоризації специфічних поведінкових патернів, характерних для тієї чи іншої категорії персоналу (ефект посади). При цьому найбільш інтенсивно ці процеси розгортаються на етапі 5-10 років професійної діяльності, коли працівник, з одного боку, вже достатньо адаптувався до умов служби і почав відчувати потребу в засобах оптимізації своєї праці, а з іншого – активно засвоює цінності, норми та стандарти поведінки, притаманні референтній професійній групі.

Узагальнюючи результати емпіричного дослідження, можна констатувати, що психологічні особливості застосування маніпулятивних прийомів та технік персоналом ДКВС України відзначаються складністю детермінації та

своєрідністю проявів. З одного боку, підтверджено наявність стійких взаємозв'язків між схильністю до маніпулювання та індивідуально-психологічними рисами працівників (агресивністю, емоційною нестійкістю, депресивністю тощо). З іншого боку, продемонстровано вплив соціально-професійних чинників (стажу, посади) на вираженість макіавеллістичних тенденцій.

Встановлено, що в арсеналі маніпулятивних прийомів персоналу ДКВС України переважають «силові» стратегії (апеляція до правил і стандартів, демонстрація влади, формування почуття боргу), тоді як більш «тонкі» техніки, засновані на врахуванні індивідуально-психологічних особливостей партнера по спілкуванню, використовуються порівняно рідко, дані узгоджуються з виявленою схильністю працівників до домінування та директивності в міжособистісних відносинах, а також з недостатнім рівнем розвитку в них навичок ефективної комунікації та емоційного інтелекту.

Результати регресійного аналізу показали, що предикторами застосування окремих маніпулятивних прийомів виступають як стійкі особистісні диспозиції (агресивність, емоційна лабільність), так і ситуативно зумовлені поведінкові патерни, пов'язані з орієнтацією на владу та контроль у стосунках. При цьому конфігурація детермінант варіює залежно від специфіки конкретної маніпулятивної техніки, що має враховуватися при розробці корекційних та профілактичних програм.

Важливим результатом дослідження стало виявлення ефектів стажу професійної діяльності та категорії персоналу на рівень макіавеллізму працівників ДКВС України. З'ясовано, що найінтенсивніше засвоєння маніпулятивних стратегій відбувається на етапі 5-10 років служби, коли працівник активно інтегрується в професійне середовище та переймає характерні для нього цінності, норми і моделі поведінки. Водночас, належність до тієї чи іншої категорії

персоналу (молодший, середній чи старший начальницький склад) зумовлює специфіку індивідуального репертуару маніпулятивних прийомів.

У цілому, отримані дані свідчать про складну детермінацію маніпулятивної поведінки працівників ДКВС України, зумовлену динамічною взаємодією особистісних і соціально-професійних факторів. Це зумовлює необхідність комплексного підходу до психологічного забезпечення діяльності пенітенціарного персоналу, який передбачає не лише традиційні форми навчання та виховання, а й спеціальні розвивальні та психокорекційні програми, спрямовані на розвиток комунікативної компетентності, підвищення самоконтролю та оволодіння конструктивними способами впливу.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в поглибленому вивченні мотиваційних та ціннісно-сміслових аспектів використання маніпулятивних стратегій працівниками ДКВС України, з'ясуванні психологічних наслідків застосування різних тактик міжособистісного впливу (як для самих маніпуляторів, так і для об'єктів їхніх дій), а також у крос-культурному аналізі особливостей маніпулятивної поведінки в правоохоронних системах різних країн. Важливим напрямком залишається й розробка ефективних технологій психологічної профілактики та корекції деструктивних форм професійної комунікації в пенітенціарній службі.

Таким чином, проведене емпіричне дослідження дозволило виявити низку важливих психологічних закономірностей використання маніпулятивних прийомів та технік працівниками ДКВС України. Доведено, що схильність до маніпулятивної поведінки зумовлена поєднанням індивідуально-психологічних та соціально-професійних чинників, співвідношення яких визначає специфіку репертуару маніпулятивних стратегій конкретного працівника. Показано, що вирішальну роль у формуванні макіавеллістичних настановлень відіграють агресивно-домінантні тенденції та дефіцит навичок конструктивного спілкування, розвиток яких в умовах професійної діяльності в пенітенціарній системі зумовлює

високу ймовірність закріплення деструктивних поведінкових патернів. Отримані дані становлять вагоме підґрунтя для оптимізації системи психологічного забезпечення діяльності персоналу ДКВС України та можуть бути використані при розробці практичних програм профілактики та корекції неконструктивних форм професійної комунікації.

Встановлено, що використання маніпулятивних тактик у професійному спілкуванні найбільш характерне для працівників ДКВС України, які належать до середнього начальницького складу, що зумовлено особливостями їх функціональних обов'язків, частими ситуаціями рольового напруження та необхідністю балансувати між вимогами керівництва й опором підлеглих.

Виявлено комплекс індивідуально-психологічних чинників, що виступають предикторами формування маніпулятивного стилю професійної комунікації у працівників ДКВС України, ключовими серед яких є підвищені показники агресивності, ригідності, емоційної нестійкості, імпульсивності та низький рівень самоконтролю поведінки.

Констатовано, що типовими ситуаціями застосування маніпулятивного впливу персоналом ДКВС України є –нав'язування засудженим дисциплінарних вимог та обмежень із застосуванням психологічного тиску; спроби перекласти відповідальність та ухилитися від виконання службових обов'язків у взаємодії з колегами; створення видимості ретельного дотримання вказівок керівництва при їх фактичному ігноруванні чи викривленні.

РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПОКРАЩЕННЯ РОБОТИ ВИКОРИСТАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ПРИЙОМІВ ТА ТЕХНІК В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ДКВС УКРАЇНИ

3.1. Підвищення професійної компетентності персоналу: етичні та правові аспекти використання маніпулятивних прийомів у професійній діяльності

Результати емпіричного дослідження психологічних особливостей застосування маніпулятивних прийомів та технік персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України засвідчили наявність низки проблемних моментів, які потребують вирішення на теоретичному та практичному рівнях. Зокрема, виявлено, що працівники ДКВС України демонструють підвищену схильність до використання директивно-примусових форм впливу на поведінку засуджених та колег, недостатньо володіють навичками конструктивної комунікації та емоційної саморегуляції, схильні до застосування маніпуляцій як засобу досягнення професійних цілей. Водночас, з'ясовано, що вираженість макіавеллістичних тенденцій та репертуар маніпулятивних тактик зумовлені складною взаємодією індивідуально-психологічних та соціально-професійних чинників, що вимагає комплексного підходу до оптимізації системи психологічного забезпечення діяльності пенітенціарного персоналу.

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема підвищення професійної компетентності працівників ДКВС України у сфері міжособистісної комунікації та психологічного впливу. Мова йде не лише про розвиток спеціальних знань, умінь і навичок, а й про формування відповідних ціннісно-мотиваційних настановлень, які б забезпечували етичність та правомірність застосування маніпулятивних прийомів у професійній діяльності.

З огляду на це, першочерговим завданням у контексті оптимізації процесу професійної підготовки та перепідготовки персоналу ДКВС України є

впровадження спеціальних навчальних програм, спрямованих на засвоєння етико-правових засад використання методів психологічного впливу в роботі з засудженими. Зокрема, такі програми мають передбачати:

1. Ознайомлення з нормативно-правовими актами, які регламентують діяльність персоналу ДКВС України щодо забезпечення прав та законних інтересів засуджених, зокрема – Конституцією України, Кримінально-виконавчим кодексом України, Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», відомчими інструкціями та положеннями тощо. При цьому особливу увагу слід приділяти аналізу тих правових норм, які визначають межі допустимого психологічного впливу на особистість в умовах позбавлення волі (заборона катувань, жорстокого або такого, що принижує людську гідність, поводження, право на свободу від дискримінації, право на особисту недоторканість тощо).

2. Розкриття сутності та принципів професійної етики працівника ДКВС України, зокрема – положень Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань та Кодексу професійної етики персоналу ДКВС України. При цьому важливо не просто ознайомити слухачів з переліком етичних вимог та стандартів, а й забезпечити усвідомлення ними особистісного смислу та практичної значущості дотримання деонтологічних принципів у повсякденній службовій діяльності. Зокрема, необхідно розкрити взаємозв'язок між етичністю професійної поведінки та ефективністю виконання службових завдань, сприяти формуванню у персоналу настановлень на гуманне, справедливе та неупереджене ставлення до засуджених.

3. Аналіз типових ситуацій етичних дилем, які виникають у процесі використання методів психологічного впливу на засуджених, та відпрацювання алгоритмів їх конструктивного вирішення. Мова йде про моделювання таких проблемних ситуацій, як необхідність застосування маніпулятивних технік з метою забезпечення режимних вимог, конфлікт між професійним обов'язком та

особистими переконаннями працівника, спокуса використати службове становище задля задоволення власних інтересів тощо. У процесі групового обговорення таких кейсів учасники навчання мають навчитися виявляти етичні ризики та суперечності, прогнозувати наслідки різних моделей поведінки, приймати відповідальні рішення на основі пріоритету прав і свобод людини.

4. Відпрацювання навичок ідентифікації та протидії неправомірним формам психологічного впливу з боку засуджених, зокрема – маніпулюванню, шантажу, провокаціям тощо. У цьому контексті корисними будуть тренінгові вправи на розпізнавання маніпулятивних технік у поведінці засуджених, відпрацювання прийомів асертивної комунікації та психологічного самозахисту, формування навичок збереження емоційної стійкості в провокативних ситуаціях тощо. Такі форми практичного навчання дозволять підвищити стресостійкість та комунікативну компетентність персоналу, запобігти професійній віктимізації та розвитку деструктивних особистісних новоутворень.

Важливо підкреслити, що реалізація окреслених завдань вимагає відповідної підготовки викладацького складу, який забезпечує професійне навчання пенітенціарного персоналу. Зокрема, необхідно, щоб викладачі самі демонстрували високий рівень етико-правової культури, володіли сучасними педагогічними технологіями (інтерактивними методами навчання, прийомами створення проблемних ситуацій і стимулювання критичного мислення тощо), були готові до діалогу зі слухачами та пошуку нестандартних рішень. Бажаною також є участь у навчальному процесі практичних психологів установ виконання покарань, які можуть поділитися досвідом вирішення етичних дилем безпосередньо «в полі» та допомогти відпрацювати відповідні поведінкові навички.

Окрім спеціально організованих навчальних програм, важливим напрямком підвищення професійної компетентності персоналу ДКВС України щодо використання методів психологічного впливу є створення системи методичного

забезпечення його діяльності. Мова йде про розробку практичних посібників, методичних рекомендацій, пам'яток тощо, які б у доступній формі інформували працівників про етико-правові аспекти професійної комунікації із засудженими, застерігали від неприпустимих прийомів маніпулювання, орієнтували на гуманістичні цінності та стандарти поведіння.

Так, за результатами проведеного дослідження нами було підготовлено методичні рекомендації «Етичні засади використання методів психологічного впливу в діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України», які включають три основні блоки:

1. Етико-правові принципи професійної діяльності персоналу ДКВС України (законність, гуманізм, справедливість, об'єктивність та неупередженість, повага та дотримання прав людини, недопущення дискримінації, формування просоціальної спрямованості особистості засуджених тощо).

2. Неприпустимі форми психологічного впливу на засуджених (фізичне та психологічне насильство, приниження людської гідності, провокування агресії та протиправної поведінки, втручання в особисте життя, розголошення конфіденційної інформації, зловживання довірою, експлуатація почуттів та емоцій тощо).

3. Правила етичної комунікації із засудженими (створення атмосфери психологічної безпеки, демонстрація поваги та доброзичливості, заохочення до відкритого спілкування, активне слухання, утримання від моралізаторства та засудження, аргументованість вимог та конструктивність зауважень, послідовність та справедливість у використанні заохочень і стягнень тощо).

Зазначені методичні рекомендації, а також інші інформаційні матеріали мають регулярно доводитися до персоналу установ виконання покарань (наприклад, під час інструктажів, оперативних нарад, занять зі службової підготовки), обговорюватися в ході індивідуальних та групових бесід. При цьому важливо, щоб керівництво ДКВС України демонструвало послідовну прихильність

етичним принципам професійної діяльності та створювало відповідний морально-психологічний клімат у колективах.

Безумовно, ефективність окреслених вище заходів значною мірою залежить і від загальносуспільного та правового контексту функціонування пенітенціарної системи. Так, дотримання персоналом ДКВС України етико-правових засад використання методів психологічного впливу неможливе без налагодження конструктивної взаємодії зі спостережними комісіями, правозахисними організаціями, ЗМІ, підвищення соціального статусу та престижності професії пенітенціариста, подолання поширених негативних стереотипів щодо засуджених. Тому важливими напрямками оптимізації професійної комунікації в установах виконання покарань є розвиток громадського контролю за діяльністю ДКВС України, налагодження системи зворотного зв'язку з населенням і засобами масової інформації, формування об'єктивного образу пенітенціарної системи в суспільній свідомості.

Необхідною передумовою забезпечення етичності застосування маніпулятивних прийомів персоналом ДКВС України є також модернізація самої кримінально-виконавчої системи відповідно до європейських стандартів [12, с. 34-38]. Тому такі заходи, як подальша гуманізація умов відбування покарання, розширення контактів засуджених із зовнішнім світом, збільшення питомої ваги заохочувальних норм у законодавстві, впровадження сучасних психотехнологій корекційного впливу, сприятимуть обмеженню простору для деструктивних форм маніпулювання з боку персоналу, орієнтуючи його на співпрацю із засудженими, а не на домінування та примус.

Слід також підкреслити, що повноцінна реалізація гуманістичної парадигми поводження з засудженими передбачає поступову трансформацію професійної ментальності та самосвідомості пенітенціарного персоналу. Бажаними орієнтирами особистісного розвитку працівників ДКВС України мають стати відмова від карально-репресивних установок на користь філософії допомоги та

підтримки, усвідомлення засуджених як суб'єктів власного життя, повага до їхнього права на гідність та особистісну автономію. Культивування в професійному середовищі зазначених етико-психологічних настановлень та цінностей сприятиме виробленню обґрунтованої моральної позиції щодо меж застосування маніпулятивного впливу, перетворенню проблеми зловживання владою з площини індивідуальної етики у предмет професійної рефлексії та саморегуляції.

Звичайно, шлях професійно-особистісного самовизначення працівника ДКВС України у ціннісно-смысловому просторі пенітенціарної діяльності є непростим і тривалим. Він передбачає проходження кількох етапів, на кожному з яких можливі ціннісні конфлікти та кризи професійної ідентичності. Згідно з науковими даними, на початку професійної кар'єри пенітенціариста переважають зовнішні, формальні регулятори поведінки, засвоєні в процесі професійної підготовки правила і норми, які можуть вступати в суперечність з реальною практикою виконання службових обов'язків [21, с. 220-227]. На етапі професійної адаптації нерідко виникає ціннісний конфлікт між особистими переконаннями та груповими нормами, своєрідний «мікроклімат» яких нав'язує певні неформальні правила взаємодії із засудженими, що можуть суперечити офіційним розпорядженням. У випадку нездатності працівника конструктивно вирішити цей конфлікт можливі ситуативні відхилення від етичних принципів або навіть «моральна капітуляція» під тиском референтного оточення.

З накопиченням професійного досвіду відбувається поступова інтеріоризація професійно-етичних стандартів, які набувають особистісного смислу, поєднуються з власними життєвими принципами та переконаннями. На цьому етапі працівник виявляє більшу стійкість перед спокусами посадових зловживань, здатність протистояти неетичному тиску з боку колег та керівництва. Однак професійний досвід може відігравати і деструктивну роль у випадку закріплення викривлених уявлень про норми та прийнятні способи впливу на поведінку

засуджених. Показово, що виявлена нами тенденція до зростання рівня макіавеллізму у працівників ДКВС України зі збільшенням стажу роботи може розглядатися як своєрідний наслідок накопичення «негативного досвіду» взаємодії в деформуючому середовищі установ виконання покарань.

На етапі професійної зрілості, як правило, відбувається остаточне ціннісне самовизначення працівника ДКВС України, його свідомий вибір на користь гуманістичних принципів професійної діяльності або прагматичної позиції «інструментального ставлення» до людей. Саме в цей період задаються вектори подальшого професійного розвитку особистості, які можуть реалізовуватися у двох крайніх сценаріях: професійне вигорання та деформація під впливом повторюваних стресових ситуацій або, навпаки, досягнення професійної майстерності та особистісної зрілості завдяки рефлексії набутого досвіду та саморозвитку. Безумовно, в реальних умовах більшість працівників ДКВС України перебувають у проміжних точках між цими полюсами, поєднуючи у своїй діяльності гуманістичну спрямованість з елементами адаптивного маніпулювання.

Відповідно, система психологічного супроводу професійного становлення персоналу ДКВС України має враховувати специфічну динаміку та проблемні зони розвитку морально-етичної сфери на кожному з етапів професіоналізації. Зокрема, важливим напрямком роботи на етапі професійної адаптації є допомога працівникам у подоланні дихотомії «ідеальних уявлень» та «реальної практики», розвиток навичок конструктивного відстоювання власних моральних принципів у ситуаціях неформального тиску. На подальших етапах професійного становлення акцент має робитися на розвитку рефлексивності, усвідомленні особистісного смислу етичних стандартів професії, підтримці прагнення до самовдосконалення. Корисними тут можуть бути такі форми роботи, як обговорення морально-етичних дилем, письмові практики саморефлексії, групові дискусії щодо оптимальних прийомів психологічного впливу на засуджених, складання планів професійного саморозвитку.

Таким чином, визначено основні напрямки та способи підвищення етико-правової компетентності персоналу ДКВС України щодо використання методів психологічного впливу на засуджених. Окреслені стратегії передбачають: а) впровадження спеціальних навчальних програм у систему професійної підготовки та перепідготовки пенітенціарного персоналу; б) розробку методичного забезпечення та інформаційно-просвітницьких матеріалів з проблем професійної етики у роботі із засудженими; в) оптимізацію системи психологічного супроводу професійного становлення працівників ДКВС України на різних етапах їхньої кар'єри; г) загальносуспільні перетворення, спрямовані на гуманізацію кримінально-виконавчої системи та модернізацію пенітенціарної практики відповідно до європейських стандартів.

Очевидно, що впровадження запропонованих рекомендацій у практику діяльності установ виконання покарань вимагає значних організаційних зусиль та ресурсів. Водночас саме інвестиції у розвиток професійної компетентності та морально-етичних якостей пенітенціарного персоналу видаються нам найбільш перспективною стратегією підвищення ефективності роботи ДКВС України, мінімізації зловживань та порушень прав засуджених, створення гуманістичного середовища їхньої ресоціалізації. Адже, як справедливо зазначає відомий норвезький кримінолог Нільс Крісті, що не бувають хороших в'язниць із поганим персоналом, але цілком можливі погані в'язниці з хорошим персоналом [44, с. 212-232].

Звичайно, процес етичного самовизначення працівника ДКВС України у складних і суперечливих умовах професійної діяльності не може бути повністю формалізованим і директивно регульованим. У кінцевому рахунку, вибір на користь добросовісного виконання службових обов'язків та гідного ставлення до людини завжди є справою особистісного вибору та відповідальності. Однак суспільство і система професійної освіти можуть створити необхідні передумови для такого вибору шляхом культивування гуманістичних цінностей, забезпечення

нормативної бази та соціального контролю, розвитку професійної свідомості персоналу [32, с. 114-119].

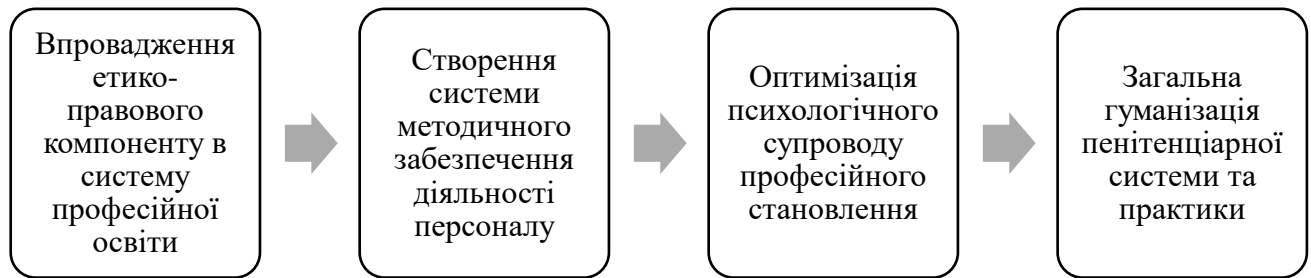

Рис 3.1 Рекомендації щодо підвищення етико-правової компетентності працівників ДКВС України у використанні методів психологічного впливу

Отже, реалізація сформульованих рекомендацій дозволить суттєво підвищити професійну компетентність персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України в етико-правових аспектах використання методів психологічного впливу на засуджених. Важливо підкреслити системний характер запропонованих заходів, які передбачають узгоджені зміни на рівні професійної освіти, методичного забезпечення практичної діяльності, психологічного супроводу професійного становлення працівників, а також загальної гуманізації пенітенціарної системи. Лише за умови комплексної та послідовної реалізації окреслених напрямків роботи можна сподіватися на реальні зрушення у професійній свідомості та самосвідомості персоналу, обмеження практики зловживання владою та маніпулювання засудженими, утвердження гуманістичних принципів взаємодії в установах виконання покарань.

3.2. Проблеми та перспективи використання маніпулятивних прийомів та технік в професійній діяльності персоналу ДКВС України.

Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити низку проблемних моментів у практиці застосування маніпулятивних прийомів та технік персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України. Зокрема, встановлено, що

значна частина працівників ДКВС України демонструє підвищену схильність до використання маніпуляцій у професійній комунікації, що виявляється у вираженому прагненні домінувати, нав'язувати свою точку зору, ігнорувати потреби та почуття інших людей. При цьому найбільш поширеними маніпулятивними тактиками виявилися апеляції до правил і стандартів, демонстрація сили та влади, формування почуття боргу та провини, тоді як більш «тонкі» способи впливу, засновані на переконанні та врахуванні індивідуально-психологічних особливостей партнера по спілкуванню, використовуються відносно рідко.

Звертає на себе увагу той факт, що схильність до застосування маніпуляцій у професійній діяльності виявилася найбільш вираженою у представників середнього начальницького складу ДКВС України. Очевидно, саме ця категорія персоналу найчастіше стикається з необхідністю оперативного вирішення складних комунікативних завдань у взаємодії як з підлеглими, так і зі спецконтингентом, що спонукає до пошуку найбільш ефективних, хоча й не завжди етичних, способів психологічного впливу. Крім того, керівники середньої ланки управління перебувають під подвійним пресингом вимог та очікувань з боку вищого керівництва та підлеглих, що може провокувати застосування маніпулятивних стратегій як своєрідного захисного механізму.

Водночас, дослідження показало, що навіть у працівників з високими показниками макіавеллізму та директивності спостерігається певний ціннісний конфлікт між інструментальним ставленням до людей та розумінням необхідності дотримання етико-правових норм професійної діяльності. Більшість опитаних визнають неприпустимість брутального маніпулювання, грубого нав'язування своєї волі, приниження людської гідності засуджених. Разом з тим, багато працівників вважають за можливе вдаватися до «прихованих» форм впливу та тиску на поведінку підопічних «в інтересах служби», виправдовуючи це міркуваннями підтримання правопорядку та дисципліни [31, с. 180-200].

На наш погляд, подібна амбівалентність настановлень є відображенням ширшої ціннісно-нормативної невизначеності та суперечливості, притаманної сучасній пенітенціарній системі України. З одного боку, задекларовані у правових актах та офіційній риторичі вищого керівництва ДКВС України принципи гуманізму та поваги до прав людини спонукають персонал орієнтуватися на новітні стандарти професійної поведінки. З другого боку, реальна практика функціонування місць позбавлення волі значною мірою зберігає ознаки репресивно-каральної парадигми, за якої досягнення формального порядку та безпеки установи є вищим пріоритетом, ніж створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених.

У таких умовах працівники ДКВС України нерідко опиняються в ситуації вимушеного морального вибору між «службовою доцільністю» та етичними міркуваннями, коли застосування маніпулятивного впливу виглядає найпростішим способом виконання професійних завдань. При цьому слід враховувати, що самі засуджені, як правило, мають досить високий рівень психологічної підготовленості та досвід маніпулятивної поведінки, що може провокувати у персоналу своєрідну «маніпулятивну змагальність» та гру на випередження [41, с. 39-43]. У результаті процес взаємодії набуває характеру перманентного прихованого протистояння, боротьби за владу та контроль, аж до повного ігнорування один одним як особистостей.

Безумовно, такий формат стосунків між персоналом і засудженими є вкрай неконструктивним та суперечить цілям виправлення і ресоціалізації [61, с. 732-739]. Тому зловживання маніпулятивними прийомами з боку персоналу не лише суперечить етичним принципам, а й знижує потенціал позитивного впливу на особистість правопорушника.

Слід констатувати, що наявні підходи до професійної підготовки працівників ДКВС України переважно зосереджені на формуванні спеціальних знань та вмінь, тоді як розвиток комунікативної компетентності та навичок

ефективної немаінпулятивної взаємодії часто залишається поза увагою. Зокрема, типові програми навчання рідко містять теми, присвячені етико-психологічним аспектам роботи з різними категоріями засуджених, профілактиці професійної деформації, розвитку вмінь емоційної саморегуляції тощо. Недостатній рівень обізнаності та практичної підготовленості персоналу в цих питаннях суттєво обмежує його можливості конструктивного впливу на поведінку спецконтингенту, спонукає покладатися на найбільш звичні директивно-маніпулятивні форми комунікації [49, с. 216-220].

Ще однією проблемою, яка ускладнює впровадження сучасних стандартів професійної етики в практику роботи ДКВС України, є недостатній рівень психологічної роботи з персоналом установ виконання покарань. Хоча формально у кожній установі передбачена посада психолога, функції якого включають психологічний супровід діяльності працівників, реально ця робота здійснюється досить формально і безсистемно. Провідну роль у ній відіграють заходи психодіагностики та оцінки при відборі кандидатів на службу або переміщенні на інші посади, тоді як власне психологічна підтримка, консультування та корекція професійних труднощів персоналу часто лишаються поза фокусом уваги. Відтак працівники фактично залишаються сам на сам з проблемами адаптації до складних умов діяльності, емоційного вигорання, редукції професійних досягнень, моральних дилем тощо.

Окреслені вище проблеми зумовлюють необхідність пошуку та впровадження системних змін у процес професійної підготовки та психологічного забезпечення діяльності персоналу ДКВС України, орієнтованих на мінімізацію зловживання маніпулятивними техніками та розвиток гуманістичних настановлень у взаємодії із засудженими.

Включення етико-комунікативного компоненту в програми професійного навчання персоналу ДКВС України. Мова йде про запровадження спеціальних курсів та тренінгів, спрямованих на формування у працівників знань про сутність,

прояви та межі допустимого психологічного впливу на особистість, розвиток навичок ефективної неаінпулятивної комунікації, оволодіння прийомами розпізнавання та протидії маніпулюванню з боку засуджених. Важливо, щоб такі заняття мали не лише теоретичний, а й практично зорієнтований характер, включали відпрацювання відповідних вмінь та настановлень у модельованих ситуаціях професійної взаємодії [70, с. 52-57]. Базовий курс розвитку комунікативної компетентності має бути обов'язковим елементом початкової підготовки молодших інспекторів, у подальшому поглиблюватися на етапі перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу.

Впровадження системи методичного забезпечення діяльності персоналу ДКВС України щодо використання методів психологічного впливу. Зокрема, доцільною видається розробка спеціальних методичних посібників та рекомендацій для працівників різних служб, які б у доступній та практично зорієнтованій формі інформували про найбільш ефективні та етично прийнятні способи впливу на різні категорії засуджених. Наприклад, це можуть бути рекомендації щодо врахування індивідуально-психологічних особливостей та провідних потреб засуджених при обранні виховних впливів, способів встановлення психологічного контакту та довірчих відносин, профілактики та корекції протиправної поведінки тощо. Практична цінність подібних розробок зумовлена тим, що вони дають працівникам своєрідні орієнтири для вирішення типових проблемних ситуацій, не позбавляючи при цьому самостійності та гнучкості реагування.

Активізація психологічної роботи з персоналом установ виконання покарань, насамперед у напрямку профілактики негативних наслідків професійної діяльності та розвитку потенціалу саморегуляції [59, с. 78-86]. Психологічна служба ДКВС України має забезпечувати регулярний моніторинг та експрес-діагностику психоемоційного стану працівників, надавати їм можливість індивідуального консультування, проводити групові тренінги з розвитку

стресостійкості, профілактики емоційного вигорання, формування навичок конструктивного подолання професійних труднощів. Важливо, щоб у кожній установі був обладнаний спеціальний кабінет психологічного розвантаження, де персонал міг би знімати надмірне психоемоційне напруження після взаємодії зі спецконтингентом. Загалом психологічна робота з працівниками ДКВС України має не зводитись до заходів «аварійного реагування» в кризових ситуаціях, а носити випереджальний характер та орієнтуватися на розкриття особистісного потенціалу професійного розвитку.

Розвиток морально-правової свідомості персоналу ДКВС України, культивування в професійному середовищі зразків та еталонів етичної поведінки. Йдеться насамперед про включення етико-деонтологічної проблематики в різні форми методичної роботи з працівниками – проведення тематичних семінарів, круглих столів, диспутів, де б аналізувалися актуальні проблеми професійної моралі, обговорювалися типові ситуації службової діяльності крізь призму моральності. Керівництво установ та підрозділів має демонструвати власну принципову позицію щодо неприпустимості маніпулювання підлеглими та засудженими, застосовувати заходи дисциплінарного впливу до працівників, які припускаються зловживань службовим становищем. Культивуванню позитивних зразків професійної поведінки можуть сприяти конкурси професійної майстерності, відзначення працівників, які виявляють професіоналізм та людяність у роботі з підопічними, тощо [66, с. 401-423].

Сприяння утвердженню гуманістичної спрямованості пенітенціарної системи та формуванню позитивного іміджу ДКВС України у суспільстві. На загальносоціальному рівні мають здійснюватися заходи з гуманізації політики виконання кримінальних покарань, приведення умов тримання засуджених у відповідність з міжнародними стандартами, посилення громадського контролю за діяльністю установ, вдосконалення механізмів правового захисту засуджених [37, с. 89-102]. На рівні професійної спільноти варто докладати зусиль до підвищення

престижності служби в ДКВС України, популяризації образу пенітенціариста як професіонала та гуманіста, що прагне допомогти засудженому стати на шлях виправлення. Створення сприятливого соціального контексту функціонування кримінально-виконавчої системи є важливою передумовою трансформації свідомості та ціннісних орієнтацій її персоналу.

Слід підкреслити, що окреслені напрямки вдосконалення практики використання маніпулятивних прийомів персоналом ДКВС України мають реалізовуватися комплексно та послідовно. Очевидно, що епізодичні заходи та половинчасті рішення не здатні забезпечити сутнісних зрушень у сталих стереотипах професійного мислення та поведінки працівників пенітенціарної системи. Необхідна тривала та кропітка робота з трансформації усього комплексу чинників, які зумовлюють відтворення деструктивних моделей службової комунікації – від системи професійної освіти до загальної гуманізації умов відбування покарань.

Безумовно, така масштабна робота потребує значних матеріальних, кадрових, інтелектуальних ресурсів. Однак найголовнішою її передумовою є розуміння та політична воля керівництва ДКВС України щодо послідовного утвердження деонтологічних засад професійної діяльності персоналу. Лише коли принципи поваги до людської гідності та недопущення маніпулювання особистістю стануть реальними, а не декларативними пріоритетами розвитку пенітенціарної системи, можна буде розраховувати на успіх у подоланні негативних явищ та оздоровленні морально-психологічної атмосфери в установах виконання покарань [50, с. 119-145].

Водночас слід бути свідомими того, що повна відмова від використання елементів психологічного впливу у взаємодії персоналу ДКВС України з засудженими навряд чи можлива. Адже сам факт виконання кримінального покарання передбачає певне обмеження прав та свобод людини, законний примус з метою корекції її протиправної поведінки. Тому завданням гуманізації

пенітенціарної практики має бути не тотальна елімінація маніпулятивних прийомів, а їх свідоме обмеження та підпорядкування суспільно значущим цілям ресоціалізації особистості злочинця.

Зокрема, етично прийнятними та виправданими, на наш погляд, можуть вважатися такі способи психологічного впливу на засуджених:

- стимулювання просоціальної поведінки через систему заохочень та стягнень, передбачених режимом відбування покарання (наприклад, надання додаткових побачень та телефонних розмов за сумлінне ставлення до праці, позбавлення пільг за порушення дисципліни тощо);
- апеляція до почуття власної гідності та совісті засудженого у виховній роботі, орієнтація на його позитивні особистісні риси та прагнення до самозміни;
- аргументована конфронтація з викривленнями у сприйнятті реальності та хибними переконаннями засудженого при збереженні поваги до його особистості;
- моделювання у психокорекційній роботі ситуацій морального вибору та прийняття відповідальності за власне життя;
- навіювання віри у власні сили та підтримка самоефективності засуджених у процесі їх поступової ресоціалізації [46, с. 7-37].

Принциповою етичною вимогою до застосування відповідних методів є їх прозорість та недвозначність для самих засуджених, відсутність прихованих маніпулятивних намірів та суб'єктивно сумнівної вигоди для персоналу. Психологічний вплив має здійснюватися в межах професійних повноважень працівників як цілеспрямована допомога засудженому в подоланні його особистісних проблем та криміногенних нахилів, а не як реалізація владних амбіцій чи компенсація власних психологічних комплексів.

Таким чином, перспективи використання маніпулятивних технік персоналом ДКВС України вбачаються не в тотальній відмові від психологічного впливу на засуджених, а в гуманізації його цілей та засобів, забезпеченні пріоритету

інтересів особистісного розвитку та ресоціалізації над міркуваннями формального контролю та примусу. Лише на такому ціннісному підґрунті можливе формування нового типу професіонала ДКВС України – не "наглядача" чи "охоронця", а фасилітатора позитивних особистісних змін засуджених.

Насамкінець слід відзначити, що впровадження сучасних гуманістичних стандартів професійної комунікації в установах виконання покарань є тривалим процесом, який стикатиметься з багатьма труднощами та супротивом. Цілком очевидно, що частина працівників ДКВС України з великим стажем роботи та усталеними директивно-маніпулятивними установками навряд чи зможе швидко та безболісно відмовитися від звичних способів впливу на засуджених.

Однак, попри всі складнощі, альтернативи утвердженню гуманістичних деонтологічних засад професійної діяльності персоналу ДКВС України просто не існує. Адже саме від того, наскільки вдасться наповнити місію ресоціалізації засуджених реальним позитивним змістом, уникаючи імітаційно-маніпулятивних практик, залежатимуть перспективи подальшого реформування пенітенціарної системи на засадах поваги до прав людини та сучасних уявлень про сутність виправного впливу. Рух у цьому напрямі вимагатиме послідовних зусиль та доброї волі всіх суб'єктів, причетних до процесу виконання покарань, проте це єдиний шлях до побудови справді демократичної та гуманної системи роботи з правопорушниками [62, с. 184-201].

Таблиця 3.2

Напрямки оптимізації використання маніпулятивних прийомів та технік персоналом ДКВС України

Напрямок	Зміст роботи	Очікуваний результат
Навчально-освітній	Включення етико-комунікативного компоненту в програми професійного навчання персоналу ДКВС України(спецкурси, тренінги з розвитку навичок ефективної немаіпулятивної комунікації)	Оволодіння працівниками знаннями про сутність, прояви та межі допустимого впливу, вміннями розпізнавання та протидії маніпулюванню

Продовження таблиці 3.2

Методичний	Розробка практичних посібників та рекомендацій для працівників щодо етично прийнятних та дієвих способів впливу на засуджених з урахуванням їх індивідуально-психологічних особливостей	Підвищення професійної компетентності персоналу, забезпечення зразків та алгоритмів вирішення типових ситуацій взаємодії зі спецконтингентом
Психологічний	Систематична діагностика та моніторинг психоемоційного стану працівників, профілактика професійного вигорання та деформації, розвиток навичок конструктивного подолання труднощів	Оптимізація морально-психологічного клімату в колективах, підтримка психологічного благополуччя працівників, розкриття їх особистісного потенціалу
Культурно-виховний	Культивування в професійному середовищі зразків етичної поведінки, проведення заходів інформаційно-просвітницького та дискусійного характеру з актуальних проблем службової деонтології	Формування та закріплення у працівників моральних регуляторів професійної діяльності, усталення ціннісного неприйняття маніпулятивних практик
Суспільно-правовий	Гуманізація політики виконання покарань, приведення умов відбування покарань до міжнародних стандартів, посилення громадського контролю за діяльністю ДКВС України	Створення сприятливих зовнішніх передумов для утвердження гуманістичних засад роботи персоналу, подолання репресивно-каральних стереотипів

Викладений матеріал дозволяє зробити наступні висновки. Проблема зловживання маніпулятивними прийомами у професійній діяльності персоналу ДКВС України є комплексною та багатоаспектною, її подолання вимагає системної роботи з підвищення комунікативної компетентності працівників, культивування в їх свідомості гуманістичних ціннісних орієнтацій, створення сприятливих зовнішніх умов для реалізації виправної місії пенітенціарної системи. Важливими напрямками оптимізації службової комунікації є включення етичного компоненту в програми професійної освіти, методичне забезпечення впровадження ефективних способів неманіпулятивного впливу на засуджених, профілактика негативних особистісних трансформацій персоналу в умовах пенітенціарної установи.

Загалом трансформація професійної ментальності працівників ДКВС України у бік відмови від домінують маніпулятивних форм впливу на користь

фасилітації позитивних змін особистості засуджених є однією з ключових передумов подальшого реформування кримінально-виконавчої системи на гуманістичних засадах. Поступальний рух у цьому напрямку вимагатиме значних зусиль з боку різних суб'єктів, проте є необхідним для забезпечення прав людини, досягнення цілей ресоціалізації правопорушників та підвищення суспільної довіри до інституту виконання покарань.

Обґрунтовано необхідність впровадження у систему професійної підготовки та підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України спеціальних комунікативних тренінгів, спрямованих на розвиток навичок ефективного спілкування, активного слухання та емпатії, опанування прийомів асертивної поведінки у проблемних ситуаціях професійної взаємодії.

Показано важливість включення у програми професійного навчання працівників ДКВС України спецкурсів з проблем профілактики та протидії різним формам маніпулятивного впливу з боку засуджених, відпрацювання алгоритмів розпізнавання маніпулятивних технік та ефективних способів реагування на них.

Доведено, що сталі позитивні зміни у характері професійної комунікації персоналу ДКВС України можливі лише за умови послідовного впровадження у пенітенціарну практику принципів поваги до прав людини та людської гідності, наповнення процесу виконання покарань гуманістичним змістом, досягнення балансу між вимогами безпеки та створенням умов для просоціального розвитку особистості засуджених.

ВИСНОВКИ

1. Проаналізовано сутність та механізми маніпулятивного впливу як деструктивного виду психологічного впливу на особистість, який здійснюється шляхом прихованого спонукання людини до переживань, рішень та дій, необхідних маніпулятору. Розкрито ключові ознаки та прийоми маніпуляції, такі як приховування істинних намірів, ігнорування інтересів об'єкта впливу, використання психологічних уразливостей людини, спотворення сприйняття реальності, нав'язування хибних мотивів та потреб. Показано, що маніпуляція ґрунтується на експлуатації універсальних психологічних механізмів (стереотипів, настановлень, ціннісних орієнтацій, захисних механізмів), а також індивідуальних особливостей особистості (когнітивних обмежень, емоційних уразливостей, комплексів неповноцінності тощо). Констатовано, що незалежно від конкретних технік, маніпулятивний вплив завжди спрямований на приховане управління свідомістю та поведінкою людини в інтересах маніпулятора, що порушує право особистості на свободу волевиявлення та самостійність життєвого вибору. Відзначено деструктивні психологічні наслідки піддавання систематичному маніпулятивному впливу: формування викривленої картини світу, некритичність мислення, зниження самооцінки, комплекс меншовартості, нездатність до прийняття самостійних рішень та відповідальності за власне життя. Підкреслено необхідність розвитку у сучасної людини психологічної пильності щодо розпізнавання маніпуляцій та формування навичок інформаційно-психологічної безпеки й асертивної поведінки у міжособистісних стосунках.

2. Розкрито специфіку використання маніпулятивних стратегій персоналом ДКВС України, зумовлену особливостями професійної діяльності в установах виконання покарань. Показано, що схильність до маніпулювання формується під впливом комплексу соціально-психологічних чинників, таких як: закритий та тотальний характер пенітенціарних установ, що обмежує звичні моделі соціальної

взаємодії та ускладнює зворотній зв'язок; жорстка статусно-рольова регламентація стосунків, яка поєднується з неформальними практиками; домінування авторитарного стилю керівництва та дисциплінарних методів впливу; інтенсивні психоемоційні навантаження, які підвищують ризик імпульсивних та неконтрольованих дій; амбівалентність соціальних очікувань щодо поєднання гуманності та твердості у поводженні із засудженими. Констатовано, що в таких умовах в персоналу актуалізуються архаїчні поведінкові патерни домінування-підпорядкування, які реалізуються у неусвідомлюваному прагненні підвищити власний статус шляхом приниження та об'єктивації засуджених. Показано, що адаптація до психологічно складних умов професійної діяльності часто супроводжується розвитком негативних особистісних новоутворень (рольової експансивності, емоційної холодності, цинізму, ригідності), які виступають сприятливим підґрунтям для застосування маніпулятивних практик. Підкреслено необхідність рефлексивного усвідомлення працівниками ДКВС України етичних ризиків маніпулювання спецконтингентом та цілеспрямованих зусиль з підтримання власного психологічного благополуччя і конструктивності службової взаємодії.

3. Емпірично виявлено психологічні особливості застосування маніпулятивних технік працівниками ДКВС України різних категорій. Встановлено, що найбільш виражені макіавеллістичні установки, орієнтація на домінування та застосування прямих форм примусу притаманні представникам середнього начальницького складу, які безпосередньо організують процес виконання покарань та найчастіше стикаються зі складними й конфліктними комунікативними ситуаціями у взаємодії з персоналом та засудженими. Констатовано, що прояви маніпулятивної поведінки у цієї категорії працівників значною мірою зумовлені їх проміжним становищем в управлінській ієрархії, необхідністю транслювати розпорядження керівництва на нижчі щаблі та нести відповідальність за їх належне виконання в умовах обмеженості часових,

матеріальних та кадрових ресурсів. Показано, що середній начальницький склад ДКВС України найбільше потерпає від статусно-рольового напруження, необхідності узгоджувати суперечливі очікування керівництва та підлеглих, що підвищує ризик директивно-агресивних та маніпулятивних дій як компенсаторного засобу утвердження влади. Молодший начальницький склад продемонстрував помірні показники макіавеллістичних тенденцій у поєднанні з більшими проявами конформізму та орієнтацією на уникнення конфліктів, що пояснюється їх підлеглим службовим становищем та обмеженим репертуаром владних повноважень. В той же час працівники старшого начальницького складу характеризуються дещо нижчою схильністю до прямолінійного психологічного тиску на оточуючих, проте активно використовують прийоми "м'якої сили", апелювання до почуттів обов'язку та відповідальності підлеглих. Отримані результати свідчать про наявність психологічної специфіки використання маніпулятивних технік працівниками ДКВС України залежно від їх місця у службовій ієрархії та підкреслюють необхідність диференційованого підходу до профілактики та корекції неконструктивних моделей професійного спілкування.

4. Встановлено статистично значущі кореляційні взаємозв'язки між індивідуально-психологічними характеристиками працівників ДКВС України та їх схильністю до застосування маніпулятивних прийомів у службовому спілкуванні. Виявлено, що найбільш інформативними предикторами розвитку маніпулятивних тенденцій у пенітенціарного персоналу є підвищені показники агресивності (передусім спонтанної та реактивної), ригідності, емоційної нестійкості та імпульсивності, а також низький рівень самоконтролю поведінки. Крім того, схильність до маніпулювання виявилася позитивно пов'язаною з інтернальним локусом контролю (впевненістю у здатності впливати на інших та контролювати ситуацію), егоцентричною спрямованістю, цинізмом та негативним ставленням до людей. Отримані дані узгоджуються з відомостями про типові індивідуально-психологічні риси осіб, що тяжіють до маніпулятивної поведінки (Е. Шостром, Е.

Л. Доценко), та дають підстави для висновку, що професійна діяльність в установах виконання покарань може підсилювати вияв цих характеристик та сприяти закріпленню маніпулятивного стилю взаємодії. Констатовано, що раннє виявлення та психологічна корекція окреслених особистісних предикторів має розглядатися як один з пріоритетних напрямів превенції зловживання владними повноваженнями та порушень професійної етики з боку персоналу ДКВС України.

5. Визначено типові стратегії маніпулятивного впливу, які найчастіше застосовуються персоналом ДКВС України у взаємодії з різними суб'єктами професійного оточення. Показано, що у стосунках із засудженими працівники схильні вдаватися до прямих директивних форм впливу, які ґрунтуються на асиметрії владних статусів та передбачають обмеження свободи вибору: категоричні вимоги, залякування наслідками непокори, апеляції до неухильності встановлених правил та обов'язків. Поряд з цим виявлено й більш приховані форми маніпулювання, спрямовані на отримання потрібної поведінки шляхом задіяння внутрішніх спонукань засуджених: створення ілюзії самостійного вибору при фактичній відсутності реальних альтернатив, провокування почуття провини та моральних зобов'язань, апеляція до нереалістичних очікувань швидкої зміни правового статусу тощо. У службовій взаємодії з колегами персоналом ДКВС України найчастіше використовуються прийоми некоректних аналогій (апелювання до прецедентів без врахування унікальних обставин), хибної аргументації (підміна факту інтерпретаціями), гіперболізації наслідків, замовчування "незручної" інформації. Основною метою таких дій є захист групових інтересів, перерозподіл відповідальності, ухилення від додаткових навантажень. У вертикальній взаємодії з керівництвом в арсеналі тактик працівників переважають демонстрація надмірної старанності, підлаштовування під очікування начальства, формальне та імітаційне виконання управлінських рішень для створення видимості службової ретельності. Отримані дані окреслюють коло типових управлінських ситуацій, які потребують підвищеної

психологічної пильності керівників щодо ризиків прихованого маніпулятивного впливу.

6. Розроблено практичні рекомендації щодо профілактики та корекції деструктивно-маніпулятивних форм комунікації в установах виконання покарань, які передбачають оптимізуючий вплив на індивідуально-психологічні, організаційно-управлінські та загально-ціннісні детермінанти цього явища.

На рівні розвитку психологічних компетенцій персоналу запропоновано впровадження системи комунікативних тренінгів, основними завданнями яких є: опанування прийомів ефективного ненасильницького спілкування, активного слухання, емпатійного реагування; формування установок на співпрацю та орієнтацію на потреби партнера по взаємодії; корекція дезадаптивних когнітивно-афективних патернів, які зумовлюють агресивно-домінантний стиль спілкування; напрацювання репертуару асертивних форм поведінки в проблемних ситуаціях тощо. Акцентовано увагу на необхідності спеціальної підготовки персоналу до розпізнавання та протидії різноманітним маніпулятивним технікам з боку спецконтингенту (удавана безпорадність, провокування почуття жалю, апеляції до почуття справедливості тощо). На рівні оптимізації організаційної взаємодії рекомендовано впровадження систематичних практикумів етичного аналізу складних комунікативних ситуацій із залученням як управлінського персоналу, так і представників низової ланки, демонстрацію вищим керівництвом послідовної прихильності принципам поваги, людської гідності у стосунках із засудженими та персоналом, впровадження практики фасилітативного лідерства, заснованого на співпраці та роз'яснювальній роботі. Визнано доцільним доповнення програм професійно-психологічної підготовки працівників ДКВС України навчальними курсами, присвяченими етико-деонтологічним проблемам професійної діяльності, та проведення спеціальних занять, спрямованих на розвиток навичок саморефлексії й самоконтролю емоцій та поведінки. Констатовано, що зазначені напрями роботи слід поєднувати з більш масштабними зусиллями з утвердження

гуманістичних принципів функціонування пенітенціарної системи, послаблення жорсткості режимних обмежень, створення умов для якнайширшої реалізації прав засуджених. Підкреслено, що тільки в атмосфері поваги до людської гідності можливо забезпечити дійсний пріоритет ненасильницьких способів розв'язання комунікативних проблем та обмежити простір для маніпулятивних зловживань владою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аккурт В. Є. *Методи маніпулятивного впливу у лінгвістиці*. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені Ушинського К.Д.. Лінгвістичні науки. Одеса, 2020. Вип. № 30. С. 5-19.
2. Альбота С. М. *Лінгвістична маніпуляція: поняття та типи. Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Львів, 2019. Вип. № 16. С. 5–8.
3. Вісник Львівського університету, Гребінь Наталія. *Серія Психологічні науки*. Львів, 2018. Вип. №2 С. 23-31.
4. Баклюков О.О. Міжособистісні маніпуляції як засіб впливу на людей. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника*. Івано-Франківськ, 2005. Вип. № 10. Ч. 2. С .97–102.
5. Бернс, Д. Емоційні ловушки. Як припинити маніпуляції і повернути собі контроль над життям. Київ, 2021. С. 175–188.
6. Білокінь І. Політичні події кінця 2004 року і соціально-політичні настановлення молоді. *Соціальна психологія*. Київ, 2005. Випуск № 3. С. 15-27.
7. Волошина В.В., Долинська Л.В., Ставицька С.О., Темрук О.В. Загальна психологія: Практикум: Навч. посібн. Каравела. Київ, 2005. С. 280.
https://medcoledg.ucoz.ru/Likspr/psiholog/zagalna_psikhologijaбpraktikum-v.v.voloshina.pdf
8. Гнезділова Я. В. (2016). *Соціальна маніпуляція: техніки і технології впливу* Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Острог, 2016 Випуск № 63. С. 49-52.
9. Гребінь Н. В. *Зміст маніпуляції як різновиду прихованого психологічного впливу. Проблеми сучасної психології*. Кам'янець-Подільська, 2016. Вип. №31.С. 56-63.

10. Гребінь Н. В. *Зміст маніпуляції як різновид прихованого психологічного впливу. Проблеми сучасної психології*. Кам'янець-Подільська, 2013. Вип. № 21. С. 83.
11. Гуменюк О. Є. Маніпуляція як різновид психологічного впливу. *Практична психологія та соціальна робота*. Київ, 2003. Вип. № 5. С. 23-26.
12. Гуменюк О. Концепції психологічного впливу в сучасній психології. *Психологія і суспільство*. Київ, 2003. Вип. №1. С. 34-89.
13. Дудечко Л. Специфіка вербальної репрезентації маніпулятивних технологій у сучасному рекламному дискурсі. *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи*. Луцьк, 2013. Вип. № 3. С. 52–55.
14. Єрмоленко С. Літературна норма і мовна свідомість українців. Збірник наукових праць. *Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*. Київ, 2012. Том 30. С. 189–204
15. Єфтені Н. М. Політичне маніпулювання: особливості застосування. *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2015. Вип. № 56. С. 234-241.
16. Занюк С. Психологія мотивації та емоцій. Луцьк, 1997. С. 5 – 103.
17. Карпенко М. П. Суть поняття «маніпуляція», її характеристика та методи нейтралізації. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. Київ, 2015. Вип. № 45. С. 26-34.
18. Карпенко Н.А. Психологія творчості. Львів, 2016. С. 156.
19. Кононович Д. Маніпуляція свідомістю як об'єкт соціально-педагогічного дослідження. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2019. Вип. № 1. С. 80–83.
20. Корнієнко І. Маніпулювання інформацією як процес впливу на особистість. *Матеріали конференцій МЦНД*, Івано-Франківськ, 2023. С.248–250.
21. Крикун В. Постправа: сутність та перспективи. *Людинознавчі студії: зб. наук. пр. Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. Серія «Філософія»*. Івано-Франківськ, 2020. Вип. № 41. С. 213–227.

22. Крюкова М. А., Лісовенко А. Ф. Практикум з психотерапії та психокорекції: навчально-методичні рекомендації (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня магістра факультету психології, політології та соціології) кафедра психології НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. С. 40.
23. Курова А.В. Задоволеність життям та суб'єктивне благополуччя особистості *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія*. Одеса, 2015. Том 20. Вип. № 2. Ч. 1. С. 98-104.
24. Кутуза Н. В.. Диференціація комунікативного впливу за нейрофізіологічною активацією. *Вісник Одеського національного університету. Серія філологія*. Одеса, 2019. Том 24, Вип. № 1, С. 57-65.
25. Кушнірова Т. В. Професійно-психологічна підготовка працівників ДКВС України щодо нейтралізації негативних психічних станів та профілактики суїцидальної поведінки. Київ, 2014. С. 60.
26. Лабунська, В. А. Психологія маніпуляцій у спілкуванні . Київ, 2020. С. 220–250.
27. Левицька І. М. Маніпуляція у міжособистісній взаємодії: поняття та зміст. *Вісник Національного університету оборони України: Питання психології*. Київ, 2014. Вип. № 6. С. 212 – 216.
28. Лейк, К. Внутрішні бар'єри та маніпуляції в комунікації. Київ, 2019. С. 112–130.
29. Литвинчук А.І. Психологічна безпека особистості як актуальна проблема сучасної психології. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. Львів 2021. Вип. 9. С. 154–161.
30. Ліппман, У. Суспільна думка. Київ, 2017. С. 98–230.
31. Лісовський П.М. Маніпуляція свідомістю: сутність, структура, механізм у сучасному трансформаційному суспільстві (соціально-філософський аналіз). Київ, 2006. С. 200.

32. Лукасевич О. А. Маніпулятивні прийоми: особливості використання у міжособистісному спілкуванні. *Проблеми сучасної психології*. Кам'янець-Подільський 2017. Вип. № 2. С. 114-119.
33. Мамалиг С. В., Краєвська Н. М., Краєвський С. О. Реклама: психологія впливу на споживача. *Вісник Хмельницького національного університету*, Хмельницький, 2011. Вип. №3. С. 173-176.
34. Медіаграмотність як зброя проти дезінформації та маніпуляції. 2024. URL: <https://newformat.info/socium/mediagramotnist-iaak-zbroia-proty-dezinformatsii-ta-manipuliatsii/> (дата звернення: 15.11.2024).
35. Методика діагностики міжособистісних відносин. URL: https://www.eztests.xyz/tests/social_leary/ (дата звернення: 15.11.2024).
36. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу: навч. посіб. Київ, 2007. С. 448.
37. Най, Дж. С. М'яка сила: засоби досягнення успіху у світовій політиці . Нью-Йорк, 2004. С. 89–102.
38. Наумова, О. С., та Бондаренко, О. В. Медіаграмотність і критичне мислення: основи інформаційної безпеки . Харків, 2020. С. 56–130.
39. Пілецька Л., Смирнова О. Соціально-психологічний аспект впливу обіймів на емоційну сферу людини. *Вісник Прикарпатського університету: філософські і психологічні науки*, Івано-Франківськ, 2019. Вип. № 1. С. 45-51.
40. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV (редакція від 01.01.2019). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 20.11.2024).
41. Присяжнюк М. М. Психологічний захист від маніпулятивного впливу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: військово спеціальні науки*. Київ, 2010. Вип. № 24 – 25. С. 39 – 43.

42. Психологія спілкування і міжособистісних відносин. URL: https://stud.com.ua/106974/psihologiya/psihologiya_spilkuvannya_mizhosobistisnih_vidnosin (дата звернення: 15.11.2024).
43. Романюк С. Реалізація маніпулятивного потенціалу вербальних засобів в американському рекламному дискурсі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Кіровоград, 2015. Вип. № 81. С. 286-289.
44. Рущенко І.П. Соціологія злочинності: Монографія. Харків, 2001. С. 370.
45. Садова М.А., Свинаренко Р.М. Психологічні складові потенціалу самореалізації особистості та картині світу суб'єкта. Монографія. За ред. В.І. Подшивалгіної. Одеса, 2011. С. 416.
46. Саєнко О. Г. Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологія*, Хмельницький, 2015. Вип. №1. С. 7-110.
47. Самоактуалізаційний тест Е. Шострома в адаптації Ю. О. Альшиної, Л. Я. Гозмана, М. В. Загіка та М. В. Кроз. 2016. URL: http://psychologis.com.ua/samoaktualizacionnyy_test_ (дата звернення: 20.11.2024).
48. Смольц С. П. Інформаційна війна як чинник формування суспільного буття. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка*. Київ, 2011. Вип. №3. С. 70-74.
49. Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій: практичний посібник; за наук. ред. Т. М. Титаренко Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2019. С. 220.
50. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Київ, 2012. С. 280.
51. Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навч. посіб. В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк та інші; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. 2-ге вид. Київ, 2011. С. 248.

52. Тарасов С. Ю. Політична маніпуляція як феномен у політичному аспекті. *Наукові праці МАУП*. Київ, 2013. Вип. 4. С. 67–71.
53. Татенко В. Соціально-психологічні механізми впливу людини на людину. *Соціальна психологія*. Київ, 2003. Вип. №1. С. 60 – 72.
54. Типи соціального характеру по Е. Шостром. URL: https://stud.com.ua/64145/menedzhment/tipi_sotsialnogo_harakteru_shostrom (дата звернення: 15.11.2024).
55. Фурман О. Взаємоспричинення парадигм, стратегій, класів і методів соціально-психологічного впливу. *Психологія і суспільство*. Київ, 2019. Вип. №2. С. 44-65.
56. Чаплак Я. Психологічний вплив у науковій психології. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Київ, 2011. Вип. №16. С. 132-145.
57. Чепелева, Н. В. Психологічні аспекти маніпуляції в міжособистісному та соціальному контекстах. Київ, 2018. С. 112–135.
58. Шевченко В.Е. Заголовки як спосіб впливу на суспільну свідомість. *Наукові записки Луганського національного педагогічного університету*. Луганськ, 2004. Вип. № 5. Т. 1. С. 388-397.
59. Шлапаченко В. М. Дезінформація як спосіб інформаційно-психологічного впливу. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*, Київ, 2013. Вип. №2. С. 78-86.
60. Blötner C., Steinmayr R., & Bergold S. Malicious mind readers? A meta-analysis on machiavellianism and cognitive and affective empathy. *Personality and Individual Differences*, 2021. №181.
61. Du T. V., Collison K. L., Vize C., Miller J. D., & Lynam D. R. Development and validation of the super-short form of the Five Factor Machiavellianism Inventory (FFMI-SSF). *Journal of Personality Assessment*, 2021. 103(6). P. 732-739.
62. Ellis A. How to Control your Anxiety before it Controls you. Citadel Press, 2000. 260 p.

63. 35. Esquerre A. La manipulation mentale : Sociologie des sectes en France. Fayard, coll. *Histoire de la pensée* , 2009. 376 p.
64. Fromm E. The Heart of Man, its genius for good and evil. Lantern Books, 2010. 144 p.
65. Keles B., McCrae N., & Grealish A. A systematic review: the influence of social media on depression, anxiety and psychological distress in adolescents. *International Journal of Adolescence and Youth*, 2020. №25(1), P. 79-93.
66. McPhail C. (1989). Blumer's Theory of Collective Behavior: The Development of a Non-Symbolic Interaction Explanation: *The Sociological Quarterly*. Edition 3, pp. 401- 423.
67. Ortega A., Van den Bossche P., Sánchez-Manzanares M., Rico R., & Gil F. The influence of change-oriented leadership and psychological safety on team learning in healthcare teams. *Journal of Business and Psychology*, 2014. 29(2). P. 311-321.
68. Szabó E., & Jones D. N. Gender differences moderate Machiavellianism and impulsivity: Implications for Dark Triad research. *Personality and Individual Differences*, 2019. №141. P.160-165.
69. Voitko O., Katsalap V., & Rakhimov V. Аналіз особливостей маніпуляції, як інструменту психологічного впливу на свідомість. *Modern Information Technologies in the Sphere of Security and Defence*, 2019. №35(2). С. 121-126.
70. Yemelyanova O. V., Baranova S. V. (2017). Ukraine's Image Verbalisation in Modern English Mass Media Discourse. *Advance Research Journal of MultiDisciplinary Discoveries*. Chapter XI, pp. 52-57.